A. De Jonghe

DE STRIJD HIMMLER-REEDER OM DE BENOEMING VAN EEN HSSPF TE BRUSSEL *

VIERDE DEEL :

SALZBURG VOOR EN NA

POLITIEKE ONTWIKKELING VAN AUGUSTUS 1943 TOT JULI 1944

Om redenen van technische aard moet het (oorspronkelijk als laatste geplande) artikel van A. De Jonghe over twee nummers van de *Bijdragen* gesplitst worden. Zoals de lezer reeds weet speelt de jarenlange voorgeschiedenis van de benoeming van Jungclaus tot HSSPF te Brussel zich tegen een dubbele achtergrond af : een politieke en een politionele. Himmler stond er immers op dat zijn vertegenwoordiger in de Belgische hoofdstad volwaardig zou zijn en daaróm over een dubbele bevoegdheid beschikken zou : een politieke door de kontrole, feitelijk de leiding van de politieke kollaboratie in Vlaanderen en Wallonië ; een politionele door de onbetwiste leiding van de Duitse en de rechtstreekse kontrole over de Belgische politie in het bezette gebied.

Het in dit nummer gepubliceerde artikel behandelt de politieke achtergrond gedurende de periode die zich uitstrekt van augustus 1943 (breuk van het VNV met de SS), tot juli 1944 (vestiging van een *Zivilverwaltung* met de automatisch daaraan gekoppelde benoeming van Jungclaus). Het onderzoek naar de politionele achtergrond gedurende dezelfde periode verschijnt in het volgende nummer van de *Bijdragen*.

Het is juist dat in de werkelijkheid van het gebeuren de twee genoemde achtergronden moeilijk te scheiden vallen. In zijn verhaal moet de geschiedschrijver soms echter onderscheiden wat niet steeds gescheiden was.

(*) Zie lijst van de gebruikte afkortingen op p. 187.

I. SALZBURG (AUGUSTUS 1943-MAART 1944)

§ 1. Elias wacht af (september-oktober 1943)

Op 14 augustus 1944 had Elias als leider van het VNV de breuk met de SS voltrokken door de aankondiging van het stopzetten van de werving voor de *Waffen-SS* (1), een feit zonder weerga in de politieke kollaboratie in de als Germaans beschouwde Westeuropese landen (2). In dit door Elias zelf uitgelokte konflikt had Reeder niet geaarzeld de houding van de VNV-leider zó welwillend te ontleden dat hij ze scheen te rechtvaardigen — ofschoon hij schreef de breuk te betreuren en af te keuren omdat zij zo kort gevolgd was op het wegvallen van Italië uit de oorlog (3). Die afkeuring had hem nochtans niet belet onbewimpeld een standpunt in te nemen tegen Himmler toen die overwoog het VNV in het bestuur van het bezette land te vervangen door de DeVlag en ook Rex meer armslag te geven. Onvervaard had de *Militärverwaltungschef* als zijn overtuiging te kennen gegeven dat de DeVlag toch maar een stekje was, het VNV daarentegen, voorlopig althans, onmisbaar bleef. Een vrijwillige of opgedrongen ontbinding, zo had hij nog krachtig betoogd, zou voor de Duitse macht een niet te herstellen verlies, een tragedie hebben betekend, voor de Engelse vijand een onmiskenbare triomf. De teleurgestelde en verbitterde VNV'ers zouden immers niet de gelederen van de DeVlag gaan versterken maar liever overstappen naar het kamp van de anglofielen. Mocht de *Reichsführer-SS* (toen ook al minister van Binnenlandse Zaken) zijn wil doorvoeren, had Reeder in zijn besluit gewaarschuwd, dan kon het bezettingsbestuur de verantwoordelijkheid voor de gevolgen niet aanvaarden (4).

Even onverschrokken had Reeder het opgenomen tegen Degrelle, Himmlers tweede bondgenoot ter plaatse en, sedert januari 1943, ook beschermeling van Hitler. In oktober had de vermetele rexistenleider (hij was toch ook onderworpen aan de militaire tucht) het aangedurfd het beleid van de bevoegde *Militärbefehlshaber*, generaal von Falkenhausen, rechtstreeks bij Himmler en Hitler te laken. Een diep geërgerde Reeder had toen, in de plaats van zijn chef, gretig naar de pen gegrepen om de *Reichsführer-SS* eens ronduit zijn mening te uiten over de eerzuchtige, intrigerende, ijdele, politiek wispelturige en onbehendige Degrelle, die zich geroepen waant « als ongekroonde

(1) *Bijdragen*, 5, december 1979, p. 131 e.v.

(2) In zijn rede van 5 juni te Utrecht voor het NSB-kader was Mussert uiterst fel van leer getrokken tegen het Grootduitse imperialisme en de (niet uitdrukkelijk genoemde) SS. Het leek toen « alsof de openlijke breuk tussen de NSB en de Germaanse SS, gevolgd door een breuk tussen NSB en bezettingsmacht zich binnen een paar dagen zou voltrekken ». Het was echter bij woorden gebleven. Op 22 juni had Mussert opnieuw het woord gevoerd in Den Haag om de « haastig geimproviseerde eenheid » tussen NSB en SS in het openbaar te bewijzen (IN 't VELD, *De SS en Nederland. Documenten uit SS-archieven 1935-1945*, p. 295-296 en 298-299. DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 7, p. 1230-1233). Men weet niet of de eerste rede van Mussert Elias geïnspireerd heeft. Opvallend is in elk geval het parallellisme in de ontwikkeling van het wantrouwen van NSB en VNV ten opzichte van de SS-politiek.

(3) TB 25 (T-501, 106, 489-90).

(4) *Bijdragen*, 5, december 1979, p. 154-164.

koning van België » op te treden en daarom tracht het bezettingsbestuur op hoog niveau buiten spel te zetten. Was Degrelle onbetwistbaar een dapper soldaat en een talentrijk propagandist, toch kwam hij volgens Reeder niet in aanmerking voor politiek duurzaam werk. Hij en zijn steeds maar verschrompelende beweging hadden zich al té veel taktische zwenkingen veroorloofd dan dat ze nog als een ernstige politieke faktor konden worden beschouwd. Niet in staat waren zij uit de kracht van hun eigen opvattingen een volksbeweging op gang te brengen. Om die reden zou Rex nooit boven een partijaangelegenheid uitgroeien ([5]).

Op zijn breuk met de SS had Elias een « scherpe reaktie » verwacht ([6]). Ze bleef uit toen hij begin september in zijn rede te Turnhout verklaarde bereid te zijn verder met Duitsland samen te werken, maar er onmiddellijk aan toevoegde uit die samenwerking « het recht tot verzet te putten tegen al diegenen die ons nationaal volksbestaan ontkennen ([7]) ». Waarschuwing die duidelijk aan het adres van de DeVlag en haar opdrachtgever, de SS, gericht was. De Duitse pers had weliswaar het parool ontvangen het VNV te negeren tenzij er een DNB ([8])-bericht voorlag ([9]). Maar de waakzame Berger zorgde er medio oktober voor dat de *Reichsführer* vernam wat Elias een paar weken tevoren, bij de plechtige overhandiging van vaandels aan de Dietse Militie-Zwarte Brigade te Antwerpen, had durven te zeggen, nl. dat de Vlamingen « een onderdeel zijn van de Nederlandse stam, ... méér dan een Germaanse stam of dan een onderdeel in Groot-Germanië, maar door de verovering van eigen taal en kultuur, door de ontwikkeling van eigen lotsbestemming, door eigen volkskarakter uitgegroeid zijn tot een volk en een natie ([10]) ». Himmler reageerde niet.

Nog steeds bleef de verwachte reaktie uit toen Elias op 17 oktober bekend maakte dat voortaan het gewone lidmaatschap van de DeVlag onverenigbaar zou zijn met dit van het VNV. Dit verbod lag niet enkel in het verlengde van de breuk met de SS. Behalve de DeVlag gold het eveneens « de groeperingen en min of meer geheime genootschappen die voorwenden Dietse idealen na te streven » ([11]) — een tamelijk grievende formulering die de bedoelde

(5) Als vorige noot, p. 164-170.

(6) Pv. Elias, 26 februari 1947 (Evdok).

(7) *Volk en Staat*, 7-8 september 1943.

(8) DNB = *Deutsches Nachrichtenbüro*, het officiële Duitse persagentschap.

(9) *Tagesparole des Reichspressechefs*, 12 oktober 1943 (BAK, ZgS, *Sammlung Oberheitmann*, 109/45). Voor de instrukties aan de pers betreffende het VNV en de DeVlag, zie nader noot 63.

(10) Berger aan Brandt, ter attentie van Himmler, 14 oktober 1943 (BAK, NS 19/285, F. 311-312). Bijgevoegd uitvoerige uittreksels uit Elias' rede van 26 september 1943 (Duitse vertaling) *mit Bitte um Vorlage beim Reichsführer-SS*. Tekst van de rede in *Volk en Staat*, 28 september 1943. Door natie verstaat Elias een volk dat zich van zijn eigenheid bewust is.

(11) *Volk en Staat*, 19 oktober 1943. Reeds op de VNV-kaderdag van 6 juni 1943 had Elias het lidmaatschap van de DeVlag onverenigbaar verklaard met een leidende funktie in het VNV (*Bijdragen*, 5, december 1979, p. 114). Een jaar voordien, na de

dietsgezinde groeperingen en genootschappen over één kam schoor met de door hen (evenzeer als door het VNV) bevochten DeVlag ([12]). Die formulering biedt het voordeel dat ze de oorsprong van de tweespalt over het beleid van Elias in de gelederen van het VNV blootlegt : het was niet Diets genoeg omdat het te Duits geacht werd. Voor de ontwikkeling van Diets naar anti-Duits had Elias in juni gewaarschuwd ([13]).

Naar de reden van Himmlers terughoudendheid is het tasten in het duister. Verwachtte hij dat Elias zijn beslissing van 14 augustus ongedaan zou maken en opnieuw de werving voor de *Waffen-SS* toelaten ? Liet hij de zaak op haar beloop omdat hij hoopte dat de omstandigheden de VNV-leider ertoe zouden dwingen opnieuw met de SS aan te knopen ? Die vragen moeten onbeantwoord blijven. Vast staat enkel dat Bergers *Germanische Leitstelle* het VNV begin oktober 1943 voor de werving van SS-vrijwilligers nog onmisbaar achtte ([14]).

In haar driftige politieke wedijver met het VNV had de DeVlag steeds gepoogd de voorloper, die op zijn eerst-geboorterecht stond, de wind uit de zeilen te halen en te overvleugelen door het oprichten van parallelle organizaties. « Er is », schreef Elias bitter in zijn belangrijke brief van 7 mei 1943 aan Reeder, « geen gebied waarop sedertdien ([15]) het VNV de DeVlag, gesteund door de SS, niet heeft ontmoet als een hatelijke en onverbiddelijke vijand en konkurrent ([16]). » Op één gebied was de DeVlag er najaar 1943 nog niet in

---

kaderdag van 12 juni 1942, had De Clercq het dubbele lidmaatschap verboden voor VNV'ers die een leidende funktie bekleedden in de DeVlag (A. Vandenberghe, VNV-burgemeester van Oudenaarde, aan de *Kreiskommandant* Aalst, 18 september 1942. NCWO II, Vlaams Legioen, 59. TB Reeder 22. T-501, 105, 1221). Eigenlijk had De Clercq reeds in april-mei 1942 het dubbele lidmaatschap kortweg willen verbieden, maar Reeder had zich toen daartegen verzet en met « passende maatregelen » gedreigd (*Bijdragen*, 4, december 1976, p. 116).

(12) Vgl. W. Grauls aan Elias, 24 oktober 1943 : « Na drie jaar talmen is het lidmaatschap van DeVlag en VNV onverenigbaar verklaard... Om de zaak bij de SD aanvaardbaar te maken hebt gij als tegenprestatie de Dietsers vogelvrij verklaard. *Echange de bons procédés !* » (Evdok. Dit schrijven werd ons in afschrift bezorgd door lic. E. Verhoeyen, waarvoor hier onze dank.) De beoordeling van Elias' beslissing door W. Grauls is ongegrond. Elias kón niet bij zijn tegenstander, de *Sicherheitsdienst*, gaan aankloppen om het VNV hoe dan ook te steunen tegen dietsgezinden.

(13) Rede Elias Kaderdag VNV, 6 juni 1943 (*Volk en Staat*, 8 juni 1943. Vgl. nog IN 't VELD, *op. cit.*, p. 1074.)

(14) *Bericht aus dem germanischen SS Ausbildungslager Sennheim der Germanischen Leitstelle*, niet gedateerd (begin oktober 1943) (BAK, NS 1/vorl. 524). De redakteur van het verslag stelt vast dat ook in het SS-opleidingskamp de interne politieke strijd tussen de Vlaamse vrijwilligers woedt. De aanhangers van de SS vormen « politiek en militair *(soldatisch)* goed en bruikbaar materiaal ». De aanhangers van het VNV daarentegen zijn « grotendeels behept met de kortzichtige provinciale mentaliteit die het Vlaamse *Volkstum* slechts ziet door de bril van een toekomstig Groot-Dietsland ». Voor de « Germaanse arbeid » valt er van de VNV-leiding niet veel te verwachten. Zij is echter voorlopig nog onmisbaar voor de werving van vrijwilligers (*brauchen sie aber vorlaufig noch wegen der Freiwilligen Werbung*). Ook Reeder stelt vast dat in zomer en najaar 1943 de werving voor de *Waffen-SS* in Vlaanderen steeds minder sukses oogst en de DeVlag niet in staat is het door de afzijdigheid van het VNV veroorzaakte verlies te kompenseren (TB 25. T-501, 106, 523-524).

(15) Bedoeld wordt : sedert eind maart 1942 toen een taakafbakening tussen de aktiviteit van VNV en DeVlag tot stand was gekomen, in werkelijkheid het VNV door Reeder werd opgedrongen (*Bijdragen*, 4, december 1976, p. 67 en 71-76).

(16) Elias aan Reeder, 7 mei 1943 (Evdok).

geslaagd door te dringen : dat van de jeugdorganizatie. Zij had daartoe zeker geen moeite gespaard ([17]). Een objektief gunstige omstandigheid voor de DeVlag was nochtans de feitelijke ondergeschiktheid van de Nationaalsocialistische Jeugd Vlaanderen (NSJV) aan het VNV, een verhouding waaraan de *Militärverwaltung* sedert het begin van de bezetting een einde wenste te maken door de oprichting van een zogezegd politiek onafhankelijke jeugdorganizatie zonder daarom de DeVlag in de kaart te spelen. Begin mei 1943 had Elias geweigerd in te gaan op het verlangen van Reeder, de leider van de NSJV, E. Lehembre, te ontslaan omdat hij besefte dat achter dit verlangen de politieke bedoeling schuil ging de jeugdorganizatie van de politieke beweging, het VNV, te vervreemden ([18]).

In de tweede heeft van augustus, enkele dagen nadat Elias de breuk met de SS voltrokken had, was Lehembre op de *Befehlsstelle* van de *Jugendführung* te Brussel verschenen om, op zijn beurt in heftige bewoordingen en namens de VNV-leider, te verklaren dat voortaan alle medewerking geweigerd zou worden aan jeugdwerken als de *Kinderlandverschickung*, de *Landdienst*, de Weersportkampen, het *Langemarckstudium*. Het was immers gebleken dat uit die initiatieven niets anders dan verkapte verduitsingsmachines tot stand waren gekomen. Een opgewonden Lehembre had het aangedurfd in dit verband de term « misdadige » aktiviteit te bezigen ([19]).

Reeds eind mei had Van de Wiele in een brief aan Berger de oprichting van een nieuwe jeugdorganizatie onder de benaming Vlaamse Hitlerjeugd bepleit. Er is reden te geloven dat hij de kwestie enkele weken tevoren persoonlijk met Himmler besproken had ([20]). Pas in oktober werd de doorbraak van de DeVlag op het terrein van de jeugdorganizatie een feit. De 15e kreeg Van de Wiele van de rijksleiding van de *Hitlerjugend* te Berlijn « de officiële toezegging dat de Vlaamse jeugd voortaan deel zou uitmaken van de Hitlerjeugd, niet zomaar als een nevenformatie maar als een volwaardige afdeling... en dat zij de naam zou dragen van Hitlerjeugd-Vlaanderen ([21]) ». Bij de stichting van de eerste kern (*Standort*) te Antwerpen maakte de afgevaardigde van de *Reichsjugendführung* bekend dat de Vlaamse jongens en meisjes voorlopig, onder bepaalde voorwaarden, als gasten in de *Hitlerjugend* zouden worden opgenomen ([22]). In de eerste helft van november volgde de eigenlijke stichting tijdens een plechtigheid in de Dierentuin te Antwerpen toen Van de Wiele de DeVlag-jongens en -meisjes toevertrouwde aan de nieuwe jeugd-

(17) De kwestie van de jeugdorganizatie wordt hier slechts marginaal behandeld.

(18) Als noot 16.

(19) *Dienststelle Jungclaus*, get. Strate, aan *SS-Hauptamt*, twee niet gedateerde telexen (19 augustus 1943) (BAK, NS 19/285, F. 311-312). Zie nog TB 25 (T-501, 106, 500).

(20) *Bijdragen*, 5, december 1979, p. 95-96.

(21) VAN DE WIELE, *Aan de jeugd in Vlaanderen* (*Balming*, 31 oktober 1943). De oproep van Van de Wiele verscheen zonder voorkennis van het bezettingsbestuur (TB 25, T-501, 106, 520). Volgens Reeder in 1950 gaf Van de Wiele « daardoor praktisch uiting van het streven naar *Anschluss* » (Memorie Reeder, 2 mei 1950, p. 1250, p. 22. Proc. vF., 352).

(22) *Volk en Staat*, 24-25 oktober 1943.

organizatie ([23]). In zijn aktiviteitsverslag noteerde Reeder dat de stichting van de Hitlerjeugd-Vlaanderen « het grootste opzien » had verwekt. Duitsland, zo dacht men toen niet enkel in VNV- maar ook in anti-Duitse kringen, « heeft het masker laten vallen. Het stuurt aan op annexatie. Hieraan zullen de vergoelijking en de beloften over het behoud van het Vlaamse karakter van de Hitlerjeugd-Vlaanderen niets veranderen ([24]) ». Van de Wiele zag zich enkele maanden later inderdaad verplicht aan te dringen op de toepassing van het beginsel : Vlamingen leiden Vlamingen ([25]). Op 30 april 1944 — wij lopen wat vooruit op de feiten — liet Berger een tipje van het masker vallen toen hij, ter gelegenheid van de plechtige vaandeloverhandiging aan de Hitlerjeugd-Vlaanderen te Schoten, verklaarde : *Dies ist ein grosser Tag für Flandern, es kehrt heute heim ins Reich* ([26]). Oppervlakkig beschouwd kon de *Militärverwaltung* te Brussel zich tevreden achten. Zij had immers steeds een van het VNV onafhankelijke jeugdorganizatie gewenst. De Vlaamse kollaborerende jeugd mocht niet langer worden overgeleverd aan « een algemene Dietse ophitsing ([27]) ». Maar de nieuwe jeugdorganizatie ontsnapte aan de greep van het bezettingsbestuur. Zij versterkte de invloed van de SS. Want feitelijk bleef de Hitlerjeugd-Vlaanderen de jeugdbeweging van de DeVlag.

Het onverenigbaar verklaren van het gewone lidmaatschap VNV én DeVlag, evenals de stichting van de Hitlerjeugd-Vlaanderen tonen andermaal de hopeloze verstarring aan, najaar 1943, in de verhouding tussen de twee wedijverende politieke groeperingen ([28]). Elias herinnerde het zich nog goed toen hij ongeveer drie jaar later, gedurende de instruktie van zijn proces, de toestand aldus karakterizeerde : « Wij waren gekomen op een dood punt ([29]). »

Eind oktober gebeurde er nochtans iets dat bij de VNV-leider de indruk

(23) *Balming*, 14 november 1943.

(24) TB 26, T-501, 106, 745-746.

(25) Als vorige noot.

(26) Mayer-Falkenberg, vertegenwoordiger van Buitenlandse Zaken bij de *Militärverwaltung* te Brussel, aan zijn minister, 19 mei 1944 (PAB, *Inland* II *geheim*, 345. *Berichte und Meldungen zur Lage in und über Belgien von 1944 bis 1945*, II.) Mayr-Falkenberg verwijst naar de *Sipo-SD-Meldungen aus Belgien und Nordfrankreich*, 15 mei 1944, p. 25. De hier aangehaalde zin uit de rede van Berger ontbreekt in de samenvatting in *Balming* van 6 mei 1944. Maar in het hoofdartikel : *Rijksvaandels wapperen over Vlaanderen* dat in het nummer van de 13de verscheen, ging Van de Wiele uitvoerig in op deze *Heimkehr ins Reich* (Terug naar het Rijk). « Voor allen die luisteren kunnen en willen verstaan », betoogde hij, had Berger aldus te kennen gegeven dat het ging om « Vlaanderen zichzelf, maar zichzelf in het Rijk... Dit Rijk, en alléén dit Rijk, [dat]... de macht in zich draagt om aan iederen volksstam, aan iedere kultuur, aan ieder gezond streven de volle ontplooiingsmogelijkheden te schenken. » Eigenlijk had Berger reeds eind augustus 1943 in het openbaar kleur bekend toen hij in zijn rede op de Vlaams-Duitse Kultuurdagen te Brussel verklaarde : *Wir werden Flandern heimholen* ! (*Bijdragen*, 5, december 1979, p. 156, noot 695).

(27) TB 26 (T-501, 106, 746).

(28) De redakteur van de *Sipo-SD-Meldungen aus Belgien und Nordfrankreich* kenmerkt al in zijn verslag over de periode 1-15 september 1943, p. 5, de verhouding VNV-DeVlag met het woord *Erstarrung*.

(29) Pv. Elias, 26 februari 1947 (Evdok).

had kunnen wekken dat de reaktie waarop hij van Duitse zijde wachtte, zich begon af te tekenen. De 25e ontmoette hij Hummitzsch, chef van de *Sicherheitsdienst* te Brussel, en diens referent voor *Volkstum und Volkstumsarbeit* Kläss. Oorsprong en bedoeling van dit onderhoud zijn volkomen onbekend gebleven ([30]). Tot enig begrip van de gebeurtenis kan wellicht het volgende bijdragen.

In de *Dienststelle* van de SS-politie te Brussel ([31]) had de *Sicherheitsdienst* (SD), in tegenstelling tot de *Sicherheitspolizei* (Sipo), normaal geen exekutieve bevoegdheid. Als *Abteilung III, Lebensgebiete,* was de SD enkel bevoegd voor het garen van inlichtingen van algemene aard over het politieke, kulturele en ekonomische leven in België en Noord-Frankrijk. *Volkstum* was het domein van de onderafdeling III B ([32]). Door de selektie en vooral de interpretatie van het verzamelde materiaal in hun geheime verslagen aan het RSHA te Berlijn, speelden Hummitzsch en Kläss een onrechtstreekse maar niet te onderschatten politieke rol. Het politieke gewicht van de *Dienststelle* te Brussel lag dan ook niet bij haar chef of bij de Sipo maar uitsluitend bij de politieke informatiedienst, de SD. Formeel was Hummitzsch slechts de plaatsvervanger van de leider van de *Dienststelle* en dus ambtelijk zijn ondergeschikte. Feitelijk trad hij zelfstandig op. Zonder voorkennis van zijn hiërarchische overheid ter plaatse bracht hij rechtstreeks verslag uit bij Ohlendorf, chef van de *SD-Inland,* het *Amt III* in het RSHA te Berlijn. Ongelukkig zijn die verslagen voor de geschiedschrijving verloren gegaan ([33]). Alleen gekend is hun strekking : uiteraard pro-DeVlag, anti-VNV en anti-Reeder. De *Militärverwaltungschef* kon in 1943 vaststellen dat de rechtstreekse invloed van de SD te Brussel op het RSHA te Berlijn in politieke en personeelszaken even sterk was als de positie van de chef der *Dienststelle* zwak. Men begrijpt dat de verhouding tussen de top van de *Militärverwaltung* en de SD te Brussel aan open vijandschap grensde. De samenwerking daarentegen tussen Reeder en de opeenvolgende chefs van de *Dienststelle* (Canaris, Ehlers en dan weer Canaris) verliep rimpelloos. Volgens Reeder — de jarenlange ervaring zal het hem geleerd hebben — werd het beeld dat de SS-leiding te Berlijn zich van de politieke toestand in België vormde, bijv. over het sukses van de DeVlag, bepaald door de *kleine Sturmführer* die de inspiratie voor hun « referentenge-

(30) In zijn artikel *Dr. Elias als leider van het VNV* (*Bijdragen,* 3, oktober 1974, p. 83-105), gesteund op o.m. de schriftelijke nalatenschap van de VNV-leider, maakt F. Van der Elst geen gewag van dit belangrijke onderhoud hoewel hij het in een van zijn hoofdbronnen, het proefschrift van E. KNOEBEL, *Racial Illusion and military Necessity : A Study of SS political and manpower Objectives in occupied Belgium,* Universiteit Colorado, 1967, uitvoerig samengevat vond. Volgens Knoebel had het onderhoud waarschijnlijk plaats om de houding van Elias te kennen met betrekking tot de mogelijkheid van een toenadering VNV-DeVlag. Knoebel voert echter geen enkel bewijs aan.

(31) Ambtelijke benaming : *Der Beauftragte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD für den Bereich des Militärbefehlshabers in Belgien und Nordfrankreich, Brüssel.*

(32) *Bijdragen,* 3, oktober 1974, p. 14-15 en 33.

(33) Niet te verwarren met de gewone veertiendaagse *Meldungen aus Belgien und Nordfrankreich* die de *Dienststelle* te Brussel slechts na inzage en eventuele verbeteringen door het bezettingsbestuur aan het RSHA stuurde. Van die *Meldungen* zijn er maar enkele bewaard gebleven. Zij bevatten natuurlijk geen kritiek op het beleid van de *Militärverwaltung.*

konkel » (*Referentengeklüngel*) in de geheime verslagen van de SD uit Brussel putten ([34]).

Met SD-ambtenaren had Elias vanzelfsprekend geen politiek kontakt ([35]). Anders Van de Wiele. Zijn politieke aktiviteit werd *SS-mässig* geïnspireerd, begeleid en gesteund door de *Dienststelle Jungclaus* als vertegenwoordigster van Bergers *Germanische Leitstelle,* én door de SD te Brussel, die zijn instrukties rechtstreeks ontving van het reeds genoemde *Amt III (SD-Inland)* in het RSHA te Berlijn ([36]). Het is derhalve uitgesloten dat Elias om de ontmoeting met Hummitzsch en Kläss verzocht zou hebben. Waarom en in wiens opdracht de twee SD-ambtenaren hem eind oktober ontboden, is niet bekend. Dat het onderhoud met de VNV-leider uiterst belangrijk geacht werd blijkt voldoende uit het feit dat Ohlendorf onmiddellijk het verslag van Hummitzsch uit Brussel onder de vorm van een telex aan zijn chef Kaltenbrunner bezorgde en dat Himmler, Berger en Jungclaus terzelfdertijd een afschrift ter informatie ontvingen ([37]). Ehlers, de toenmalige chef van de *Dienststelle* te Brussel, ontving er geen. Klaarblijkelijk had Hummitzsch zonder voorkennis van zijn rechtstreekse hiërarchische overheid te Brussel gehandeld. Geen unicum.

Het moet Hummitzsch en Kläss niet weinig hebben verbaasd dat de VNV-leider geen voorzichtige diplomatentaal sprak. « Met opvallende openhartigheid ging dr. Elias in op de konfliktstof VNV-DeVlag en Vlaamse SS », noteerden zij inleidend. De DeVlag, zou Elias hebben gezegd, beoogt de verduitsing van Vlaanderen. De SS voert dezelfde politiek. Hij kon derhalve « onder geen beding de SS en de *Reichsführer-SS* goedkeuren ([38]) ». Elias volhardde in zijn stoutigheid zelfs toen zijn gesprekspartners hem aan Himmlers basisstandpunt herinnerden : dat namelijk ook de Duitsers nog moesten leren Germanen te worden net als de Pruisen, de Beieren enz. na 1871 hadden moeten leren zich als Duitsers te gedragen ([39]). Op de opmerking dat de

(34) Vgl. de twee door Reeder op 4 april en 2 mei 1949 gedurende de instruktie van zijn proces aan auditeur Wilmart overhandigde memories : *Verhältnis des Militärbefehlshabers-Militärverwaltungschefs zur Sicherheitspolizei und SD* (Proc. vF., 229, p. 17-18) en *Militärbefehlshaber, Militärverwaltungschef, Höherer SS- und Polizeiführer* (Proc. vF., 351, p. 13-16, 25, 32-33). Reeder wist dat de verslagen van de SD, behalve aan Himmler en Ohlendorf, ook aan Bormann, Goebbels en de chefs van al de *SS-Hauptämter* gingen.

(35) Pv. Elias, 21 februari 1950 (Proc. Can. 0193).

(36) Pv. Van de Wiele, 21 februari 1950 (Proc. Can. 0194).

(37) Telex Ohlendorf, 26 oktober 1946. Afschrift (BAK, NS 19/*neu* 919). Op het afschrift voor Himmler staat bovenaan genoteerd in handschrift : *Zum Vorgang Dr. Elias.*

(38) *In bemerkenswerter Offenheit ging Dr. Elias auf Konfliktstoff VNV, DeVlag und flämische SS ein. Ueber das interne Verhältnis zur DeVlag befragt, erklärte Dr. Elias, dass die DeVlag das Ziel verfolge, die Flamen einzudeutschen... Er erklärte weiter, dass die SS die DeVlag-Politik betreibe und er deshalb die SS und den Reichsführer-SS unter keinen Umständen anerkennen könne, da auch sie die Eindeutschung der Flamen betrieben.*

(39) *Auch als er darauf hingewiesen wurde, dass RF-SS immer wieder betone, dass auch die Deutschen sich zum Germanentum hin entwickeln müssen, ähnlich wie nach 1871 Preussen, Bayern usw. sich zum deutschen Volk hätten entwickeln müssen, bleibt er bei seiner Meinung, dass die Politik des Reichsführers-SS die sei, die Flamen einzudeutschen.* Hier vindt men de zogenaamde « 1871-doctrine » samengevat. Ze maakte opgang in SS-kringen maar gaat eigenlijk terug tot Hitler zelf die ze reeds in zijn

Reichsführer eigenlijk slechts de bevelen van de *Führer* uitvoert en dat hij (Elias) « de *Führer* er toch niet van verdenken kan de Vlamingen te willen verduitsen », antwoordde de VNV-leider dat het voor hem nog zeer de vraag was of de SS niet met open kaart speelt en aldus het ware doel van de Duitse politiek onthult. Zijn opvatting nader omschrijvend zou Elias dan verklaard hebben dat « het overigens nog blijken moet of de *Führer* werkelijk de *Führer* is. De geschiedenis zal oordelen. Het is beslist mogelijk dat de *Führer* in de huidige moeilijke omstandigheden zijn aanhang verliest en dan is hij eenvoudig geen *Führer* meer ([40]) ». Toen Elias besefte, aldus de telex verder, dat hij zich met die formulering allicht te ver had gewaagd trachtte hij in te binden en gaf hij toe « niet te weten of de SS een eigen politiek voert ». Wat voorzichtiger kwam hij terug op het verschil tussen de Hitler- en de Himmlerpolitiek : « misschien wenst de *Führer* het Grootgermaanse Rijk en voert de *Reichsführer-SS* een eigen politiek ([41]) » — een onderscheid dat ook Mussert lief was, maar elke grond ontbeerde ([42]). Tenslotte kwam Elias er rond voor uit « het als zijn taak te beschouwen de bewoners van Noord-Nederland, Holland dus, en de bewoners van Vlaanderen tot één Nederlands volk bijeen te brengen ». Hij begreep evenwel dat « een eigen staat van dit Nederlandse volk in de huidige politiek der grote ruimten niet meer tot het domein der mogelijkheden behoort ». Enkel mogelijk achtte hij nog dat « dit Nederlandse volk ofwel zelfstandig, in los verband zou opgaan in het Grootgermaanse Rijk, ofwel... een Engels dominion zou worden indien Duitsland de oorlog verliest ([43]) ».

---

tafelgesprekken van 1942 geformuleerd. In 1871, aldus Hitler, werd de Beieren, de Saksen, de Württembergers enz. niet gevraagd deel uit te maken van een Pruisisch rijk maar met de Pruisen op te gaan in het Duitse Rijk. In 1938, na de *Anschluss*, werd van de Oostenrijkers niet gevraagd in het Duitse maar in het Grootduitse Rijk op te gaan. Thans wordt van de Westgermaanse stammen die nog geen deel uitmaken van het Rijk, gevraagd op te gaan niet in het Grootduitse maar in het Germaanse Rijk. De kans die de Pruisen, de Beieren enz. in 1871, de Oostenrijkers in 1938 geboden werd, krijgen nu ook de Westgermanen (Noren, Denen, Nederlanders, Vlamingen). Wat Hitler van die Westgermanen verwachtte blijkt duidelijk uit de verwijzing naar het voorbeeld van Oostenrijk dat geannexeerd werd : het offer, zegt hij, dat mijn vaderland met zijn vijf eeuwen geschiedenis en zijn hoofdstad Wenen op het altaar van de rijkseenheid gebracht heeft, mag thans met evenveel recht gevraagd worden van de andere Germaanse landen die, net als Oostenrijk, een eigen historische ontwikkeling, los van het Rijk, hebben gekend. Zie nader *Bijdragen*, 1, 1970, p. 94-96 en vooral IN 't VELD, *op. cit.*, p. 154-160. De term « 1871-doctrine » is aan In 't Veld ontleend.

(40) *Als er darauf aufmerksam gemacht wurde, dass Recihsführer-SS letzten Endes nur die Befehle des Führers befolge und er (Dr. Elias) doch nicht vom Führer annehmen könne, die Flamen eindeutschen zu wollen, erklärt er, dass ihm noch zweifelhaft erscheine, ob hier nicht die SS das mit offenen Karten spiele, was in Wirklichkeit das Ziel sei. Im übrigen würde es sich noch herausstellen, ob der Führer wirklich der Führer sei, wenn die Geschichte ihr Urteil spräche. Es könne durchaus sein, dass der Führer einmal im Laufe der jetzigen schwierigen Situation die Gefolgschaft verliere und dann sei er eben kein Führer mehr.*

(41) *Als Dr. Elias merkte, dass er vielleicht in dieser Formulierung etwas zu weit gegangen war, erklärte er, dass er ja nicht wisse, ob die SS nicht ihre eigene Politik mache. Vielleicht wolle der Führer das Grossgermanische Reich und der Reichsführer-SS betreibe Sonderpolitik.*

(42) IN 't VELD, *op. cit.*, p. 155-159, 189, 240-242. DE JONG, *op. cit.*, 7, p. 1231 en 1240. Men mag veronderstellen dat Elias de opvattingen ter zake van Mussert (rede van 5 juli 1943 te Utrecht) kende.

(43) *Zum Schluss erklärte er klar und eindeutig, dass er es als seine Aufgabe ansehe, die Bewohner der Nordniederlande, also Holland, und die Bewohner Flanderns zu einem*

Of Elias zo boud gesproken heeft als de telex te verstaan geeft valt moeilijk uit te maken. Hummitzsch en Ohlendorf hadden er alle belang bij de VNV-leider bij Himmler en Berger te beschuldigen. Aan de andere kant valt op te merken dat Elias niets wordt toegeschreven dat strijdig is met zijn bekende opvattingen, behalve dan het zo scherp uitgesproken onderscheid tussen de Hitler- en de Himmlerpolitiek. Zo hij daarop is ingegaan, dan zal hij dat hoogstwaarschijnlijk in minder genuanceerde bewoordingen hebben gedaan dan de telex laat vermoeden. Maar zelfs in die veronderstelling kan men het slechts met Knoebel eens zijn dat de VNV-voorman hier blijk gaf van een « wanhopige vermetelheid » (*desperate audacity*) ([44]).

Vermetelheid waarop Himmler evenmin reageerde. Blijkbaar rekende hij nog steeds op de tijd of op een onverwachte omstandigheid om Elias schaakmat te zetten. Een woedende Berger had weliswaar een paar weken voordien, medio oktober, gedreigd met vernietigende maatregelen tegen het VNV dat « een gevaar voor het Rijk » kon worden. Geprecizeerd had hij zelfs, slechts tot begin december geduld te zullen oefenen en dan een beslissing af te dwingen ([45]).

§ 2. De weg naar Salzburg (november 1943-februari 1944)

Begin december kwam maar er gebeurde niets. Schijnbaar althans. Berger wist toen immers niet dat er zich intussen een feit had voorgedaan dat voor Elias het einde van zijn afwachtende houding inluidde. Het zou Himmler tevens de gedroomde gelegenheid bieden nog eens in de *Flamenpolitik* in te grijpen om zijn machtspositie in het ambtsgebied van von Falkenhausen te verstevigen.

Wij staan hier aan de oorsprong van een der belangrijkste gebeurtenissen in de geschiedenis van de politieke kollaboratie in Vlaanderen : het onderhoud Himmler-Elias-Van de Wiele dat, na een moeilijke voorbereiding, pas eind februari-begin maart 1944 plaats zou vinden. Het feit waarop wij zinspeelden dateert reeds van november 1943. Volgens de versie-Elias-Van der Elst kwam toen op een niet nader bepaalde datum, een lid van de *Propaganda Abteilung Belgien*, dr. W. Stocké, zoon van de Gentse aktivist uit de Eerste Wereldoorlog, « genaturalizeerd Duitser doch zeer vlaamsgezind gebleven », de VNV-leider opzoeken ([46]). In opdracht van zijn chef, majoor Gun-

---

einheitlichen niederländischen Volk zusammenzuführen. Er sei sich darüber klar, dass eine eigene Staatlichkeit des niederländischen Volkes bei der jetzigen grossräumigen Politik nicht mehr möglich sei. Es sei eben nur möglich, dass dieses niederländische Volk entweder selbständig im Rahmen eines Grossgermanischen Reiches in lockerer Form aufgehen oder, wie er selbst formulierte, dieses niederländische Volk englisches Dominium würde, falls Deutschland den Krieg verliere.

(44) KNOEBEL, *op. cit.*, p. 150.

(45) *Bijdragen*, 5, december 1978, p. 158-159.

(46) F. VAN DER ELST, *Dr. Elias als leider van het VNV* in *Bijdragen*, 3, oktober 1974, p. 92-93. Voor het schrijven van zijn artikel beschikte Van der Elst over o.m. de schriftelijke nalatenschap van de gewezen VNV-leider. Daarom hebben wij het hier over een versie-Elias-Van der Elst. Kritiek van die versie in onze *Kanttekeningen bij een artikel van Frans Van der Elst* in *BTNG*, VI, 1975, p. 197-238 en VII, p. 329-423.

zer, gaf Stocké Elias de raad, zonder voorkennis van Berger en Reeder, rechtstreeks met Himmler in kontakt te treden ([47]). Een onderhoud met de *Reichsführer-SS* zou wellicht de toestand opklaren, meende Gunzer. (Er zij terloops opgemerkt dat deze laatste niet aan zijn proefstuk was. In maart 1941 al had hij De Clercq aangeraden met Himmler te gaan praten. Om zo'n ontmoeting voor te bereiden had hij toen *Oberingenieur* Himmler, de broer van de *Reichsführer,* een belangwekkend memorandum doen toekomen ([48]). Gunzers initiatief was evenwel zonder resultaat gebleven.) Elias ging op het voorstel van Stocké in, ontmoette Gunzer die zijn bemiddeling aanbood bij Jungclaus. Deze laatste reageerde positief en aanvaardde Elias op 8 december te ontvangen. Volgens de versie-Elias-Van der Elst was de demarche-Stocké-Gunzer « niets anders dan een gecamoufleerd ' over de brug komen ' van de SS om een einde te vinden voor het konflikt ([49]) ».

Begrijpelijk was er voor Elias, in het raam van zijn na-oorlogse verdediging, veel aan gelegen de versie ingang te doen vinden als zou *hij,* na de breuk met de SS van 14 augustus, een louter afwachtende houding hebben aangenomen, maar dat zijn tegenstander, de SS en met name Jungclaus, over de brug was gekomen. Tegen die versie rijst een drievoudig bezwaar.

1) Is het denkbaar dat Gunzer Elias aangeraden heeft, rechtstreeks met Himmler kontakt te zoeken zonder dat Reeder er iets van zou weten ? Zo'n raad zou de miskenning van Reeders gezag hebben betekend, houding die moeilijk van Gunzer, Reeders ondergeschikte verwacht kan worden. Wat Elias betreft : mocht de voorgestelde stap geslaagd zijn, dan zou hij zich in een delikate toestand ten opzichte van Reeder, zijn beschermer, hebben gemaneuvreerd. 2) Gesteld dat Elias' versie juist is, dan blijft de vraag : van welke SS-gezagdrager ging het initiatief uit, de eerste gecamoufleerde stap in de

(47) Gunzer en Stocké stonden bij Van de Wiele als VNV-gezinden bekend. Op 25 mei 1943 schreef deze laatste aan Berger dat sedert Gunzer in 1941 als leider van de *Propaganda Abteilung Belgien* in funktie was getreden, een « gespannen verhouding in de samenwerking met de DeVlag » heerste. Gunzer, aldus nog Van de Wiele, doet alsof de DeVlag « een zuivere kultuurorganizatie » is. In april 1943 had hij de DeVlag verboden propaganda te voeren voor een afscheidsplechtigheid te Gent van Oostfrontvrijwilligers « onder voorwendsel dat het om een politieke aktiviteit » ging. Over Stocké, werkzaam in de perskontrole, wist Van de Wiele te vertellen dat hij een « uitgesproken VNV-politiek » voerde en een sterke invloed op Gunzer uitoefende. Besluit van Van de Wiele : voor de aktiviteit van de DeVlag zou het « buitengewoon belangrijk » zijn Gunzer door een partijman te vervangen (Van de Wiele aan Berger, 25 mei 1943. NCWO II, DeVlag, III, 31).

(48) Gunzer aan *Oberingenieur Himmler,* 27 maart 1941. Bijgevoegd : memorandum van Gunzer voor Himmler uit Brussel, 17 maart 1941 (BAK, NS 19/1541). Onthullend voor het doelwit van de Duitse *Flamenpolitiek* zoals Gunzer, nb. pleiter voor het VNV, dat in 1941 zag is de volgende passus uit zijn memorandum : *Ich stehe auf dem Standpunkt, dass man den diesen Männern eigenen flämischen ' Separatismus ' ruhig noch längere Zeit lassen sollte... Ich bin der Ueberzeugung, dass eine politische Organisation des VNV sich durchaus in dem von uns gewünschten Sinn entwickeln wird. Die Richtung der Entwicklung kann, auf längere Zeit gesehen, kaum auf etwas anderes herauslaufen, als wir vom deutschen Standpunkt aus wünschen.* Door het « Germaanse separatisme » eigen aan de Vlamingen verstaat Gunzer hun angst *die Eigenarten ihres Lebens gegenüber einer grossdeutschen Gleichmacherei aufgeben zu müsse... Ein Aufgeben dieses Volkes oder eine Rückkehr ins Grossdeutsche Reich ist für die weit überwiegende Mehrheit der Flamen zunächst indiskutabel.*

(49) VAN DER ELST, *aang. art.,* p. 92.

richting van de VNV-leider te zetten of te gelasten ? Vast staat dat Himmler géén opdracht in deze zin aan Berger gaf. Toen de chef van het *SS-Hauptamt* eind december van Jungclaus vernam dat Elias besloten had bij Himmler om een onderhoud aan te kloppen, was hij volledig verrast. Elias kapituleert, schreef hij de *Reichsführer* triomfantelijk. Bescheiden bekende hij « de diepere gronden die de kapitulatie bespoedigd hadden, niet te kennen (50) ». Was ze *zijn* werk geweest, rechtstreeks of onrechtstreeks, dan zou hij Himmler dat vol trots hebben gemeld. Was ze misschien de verdienste van Jungclaus ? Zogoed als uitgesloten is het dat deze het gewaagd zou hebben zonder de goedkeuring van zijn onmiddellijke chef, de kittelorige Berger, een toenaderingspoging tot het VNV op gang te brengen en in een zo belangrijke materie als de *Volkstumspolitik* een eigen koers te varen. Voor een handige Jungclaus is er trouwens in de optiek van Elias-Van der Elst geen plaats. Was hij niet « een vrij onbeduidend man, met weinig politiek inzicht (51) » ? 3) Jungclaus zelf stelde onmiddellijk na zijn gesprek met Elias een uitvoerige aantekening op die, wat de oorsprong van de ontmoeting aangaat, totaal in strijd is met de naoorlogse versie van de VNV-leider (52). Sedert het midden van november, zo staat in dit stuk te lezen, hadden verscheidene VNV'ers Jungclaus opgezocht en hem gevraagd de toestand tussen hun organizatie en de SS op te klaren (53). Zij zelf waren het met de politieke koers van de VNV-leiding niet eens. Maar Elias, beklemtoonden zij, dacht anders dan hij handelde. Hoewel omringd door dietsgezinden (*grossdietschen Leuten*) was hij *absolut deutschfreundlich*. Voor Jungclaus was het een uitgemaakte zaak dat die VNV'ers in opdracht van Elias kwamen. Op dit initiatief reagerend had hij een vertrouwensman (Gunzer ?) met een informatieopdracht bij Elias belast en hem de uitdrukkelijke instruktie meegegeven : geen voorbereidend gesprek indien de VNV-leider niet « onvoorwaardelijk aanvaardt op de wensen van de *Reichsführer-SS* in te gaan ». Elias zou de verlangde toezegging hebben gedaan en Jungclaus enkele dagen later om een onderhoud verzocht. Het had plaats op 8 december in de ambtswoning van Himmlers vertegenwoordiger te Brussel.

Terecht zal men opwerpen dat Jungclaus' eigentijdse versie *a priori* niet geloofwaardiger is dan de naoorlogse van Elias-Van der Elst. Ondenkbaar is het inderdaad dat Elias de door Jungclaus gestelde voorwaarde zou hebben

(50) Berger aan Himmler, 21 december 1943 (BAK, NS 19/1565. IfZM, NO-624).

(51) VAN DER ELST, *aang. art.*, p. 92. Die neerhalende beoordeling van Jungclaus door Elias en Van der Elst is ontleend, zonder dat zij het vermelden, aan Berger (KNOEBEL, *op. cit.*, p. 126). Berger zelf had, als chef van het *SS-Hauptamt*, in zijn beleid ten opzichte van de Vlamingen blijk gegeven van een ontstellend gebrek aan politiek inzicht.

(52) *Vermerk* Jungclaus, 8 december 1943. *Geheime Kommandosache* (BAK, NS 19/1565). Samenvatting in KNOEBEL, *op. cit.*, p. 151-153. Elias kende het stuk door Koebel sedert 1967. Bij de redaktie van het « manuskript van Elias » waar Van der Elst herhaaldelijk naar verwijst, blijkt Elias Jungclaus' aantekening onbesproken te hebben gelaten.

(53) Dat het verlangen naar eenheid in de gelederen van het VNV, ook in het lagere kader, leefde blijkt uit de *Sipo-SD-Meldungen aus Belgien und Nordfrankreich* van 15 september 1943, p. 20.

aanvaard. Had hij dat wel gedaan, dan zou een voorbereidend onderhoud geen zin hebben gehad. Maar stelde Jungclaus werkelijk die voorwaarde? Deed hij er in zijn aantekening geen schepje bij ter intentie van Himmler? Best mogelijk. Erg voor Elias en Van der Elst in de zaak die ons hier bezighoudt is niet dat hun versie niet klopt met die van Jungclaus, maar dat zij deze laatste versie gewoonweg negeren. Beiden kenden nochtans Jungclaus' aantekening voldoende ([54]) om ze kritisch te kunnen beoordelen. Het feit dat zij het dokument-Jungclaus doodzwijgen (alsof het hen hindert) stemt tot nadenken en tast de geloofwaardigheid van hun versie aan. Het is evenwel niet uitgesloten dat Elias in november 1943 niets heeft vermoed van de toen door bepaalde VNV'ers bij Jungclaus gedane stappen en dat Stocké en Gunzer, bezorgd als zij waren om de gevolgen van de breuk met de SS, het VNV een dienst hebben willen bewijzen door, weer zonder voorkennis van Elias, tot die stappen aan te sporen. Maar dan rijst weer de vraag waarom Elias, als historicus en onmiddellijk bij de zaak betrokken politicus, Jungclaus' uitvoerige nota niet kritisch heeft onderzocht en, eventueel, weerlegd in « een manuskript » waar Van der Elst herhaaldelijk naar verwijst en dat als het ontwerp van de gedenkschriften van de VNV-leider mag worden beschouwd. Het argument dat Elias voor de redaktie van die gedenkschriften op zijn geheugen, dat hem inderdaad vaak in de steek liet, moest voortgaan ([55]), doet hier niets ter zake daar Elias toen, door het boek van de Amerikaanse historicus Knoebel, de inhoud van de nota-Jungclaus voldoende kende ([56]).

Over de inhoud van de bespreking-Jungclaus-Elias van 8 december aanstonds meer. Er valt eerst nog een feit te vermelden dat enig licht werpt op de gedachtengang van Elias in die dagen, waarover men voorlopig zo weinig weet.

Eind november ontving de VNV-leider te Brussel onverwacht het bezoek van Heinrich Emmendörfer, een Duitser die toen een belangrijke funktie bekleedde in de genationalizeerde metaalnijverheid, met standplaats te Luxemburg ([57]). Politiek was de bezoeker voor Elias geen onbekende. Als privé-sekretaris van E.L. Holthöfer was Emmendörfer op de hoogte van de Duitse steun aan het Vlaams-nationaal dagblad *Volk en Staat* vóór de oor-

(54) Door de samenvatting in KNOEBEL, *op. cit.*, p. 151-153. Van der Elst verwijst in voetnoot 26 van zijn artikel tegelijkertijd naar een « manuskript van Elias » en naar het *Vermerk* van Jungclaus. De argeloze lezer, die de inhoud van de twee stukken niet kent, is ertoe gerechtigd te besluiten dat Jungclaus Elias bevestigt. Wat helemaal niet het geval is.

(55) Het dossier dat Elias al onder de bezetting met het oog op zijn verdediging na de oorlog had samengesteld, ging verloren. (Mededeling van Elias aan de schrijver.)

(56) Als noot 54.

(57) In 1943 was Emmendörfer *Kommissarischer Geschäftsführer der Reichsvereinigung Eisen, Aussenstelle Böhmen und Mähren,* standplaats Praag. Eind 1943 werd hij overgeplaatst naar Luxemburg als *Hauptgeschäftsführer der Bezirksgruppe Moselland der Wirtschaftsgruppe Eisenschaffende Industrie.* Voor de hand ligt de veronderstelling dat Emmendörfer van zijn overplaatsing naar Luxemburg gebruik heeft willen maken om opnieuw in kontakt te treden met Elias.

log ([58]). Zijn sterke sympatie voor het VNV blijkt uit het opgemerkte *In memoriam* Staf De Clercq dat hij begin 1943 in het tijdschrift *Nation und Staat* had gepubliceerd ([59]). In juni van hetzelfde jaar had Emmendörfer op een *volkpolitisches Kolloquium,* georganizeerd door de Universiteit-Berlijn, het woord gevoerd over Vlaanderen in de Tweede Wereldoorlog. In verband met dit optreden had hij kort daarop aan een leidend funktionaris in het *Hauptschulungsamt* van de NSDAP mistroostig geschreven, niet te begrijpen hoe men van Duitse zijde een beweging als het VNV zó kon « ergeren en beledigen » dat haar meest vooraanstaande leden geen andere uitweg meer zagen dan het publiek daarover te informeren ([60]).

Over de politieke toestand zei Elias tegen Emmendörfer : ik weiger nog voor de *Waffen-SS* te werven maar in mijn houding ten aanzien van de gemeenschappelijke strijd is er niets veranderd ([61]). Bewijs : de werving voor de *Kriegsmarine* ([62]). Zij wordt echter van hogerhand doodgezwegen omdat men wil laten geloven dat mijn breuk met de SS een breuk met Duitsland is ([63]). In het vijfde oorlogsjaar wordt een Hitlerjeugd-Vlaanderen tegen

(58) G. BLOCK, *Verslag over Volk en Staat,* bestemd voor de bevoegde krijgsauditeur te Antwerpen, 21 december 1944, p. 3, 6-9, 24, 26-27. *Uiteenzetting der feiten in de zaak-Elias,* p. 6 en 9. Ernst Ludwig Holthöfer, hoofd van de persdienst van het *Berghauverein* in Essen, tevens gevolmachtigde van het ministerie van Propaganda en van de *Reichsstand der deutschen Industrie* voor het beheer van schenkingen en giften afkomstig van de Duitse zakenwereld. In 1934 belast met de leiding van de activiteiten van het *Auslandbüro Unter den Linden* voor Nederland, België en Luxemburg (E. KRIER, *Rex en Duitsland 1933-1940* in *Bijdragen,* 5, december 1978, p. 187).

(59) Zie een reeks dankbrieven aan Emmendörfer van Duitse vooraanstaande personen die het *In memoriam De Clercq* als overdruk ontvangen hadden (NCWO II, Dokument Jans, 5 maart 1946).

(60) Emmendörfer aan A. Stölting, 1 juli 1943 (NCWO II, *ibidem).* Emmendörfer bedoelde de felle uitval van J. Leuridan, VNV-gouwleider van West-Vlaanderen, tegen de DeVlag te Gent op 21 juni 1943 (*Bijdragen,* 5, december 1978, p. 114-115). Namens het *Hauptschulungsamt* van de NSDAP antwoordde Stölting 1 juli 1943 aan Emmendörfer dat de momentele passiviteit van de Duitse politieke leiding in de Vlaamse kwestie slechts van taktische aard was. Politiek waren slechts die kwesties aktueel die het oorlogsbeleid rechtstreeks beïnvloedden (NCWO II, *ibidem*). De lezer weet dat Himmler intussen allesbehalve passief bleef.

(61) Aantekening van Emmendörfer over zijn gesprek met Elias, 26 november 1943 (NC WO II, *ibidem*).

(62) Het eerste kontingent Vlaamse vrijwilligers voor de *Kriegsmarine* (marineartillerie) vertrok begin november 1943 uit Antwerpen. *Volk en Staat* informeerde in zijn nummer van de 3e zijn lezers over het afscheid van « Zuidnederlandse » vrijwilligers. Er waren toen blijkbaar, volgens het VNV, geen Vlamingen meer. In augustus had F. Daels zich in zijn rede te Diksmuide tot de « Nederlandse doden » gewend (*Volk en Staat,* 24 augustus 1943, p. 2.)

(63) Op 12 oktober 1943 had *Reichspressechef* Dietrich volgende *Tagesparole* voor de Duitse pers uitgevaardigd : *Angesichts der zwischen den einzelnen flämischen Organisationen bestehenden Gegensätze ist über Kundgebungen des Flämischen Nationalverbandes (Leitung : Dr. Elias) vorerst nur bei Vorliegen von DNB-Meldungen zu berichten.* (BAK, ZSg, *Sammlung Oberheitmann,* 109/45.) Men vergelijke deze instruktie met het parool van 28 augustus 1943 van Dietrich aan de Duitse pers aangaande de door de DeVlag te Brussel op touw gezette kultuurdagen : *Die Presse wird gebeten, sich nach Möglichkeit Berichte zu besorgen und, wo dies nicht geschehen kann, die im DKD [Deutscher Kultuurdienst] erscheinende Notiz zu übernehmen.* (BAK, ZSg, *Sammlung Oberheitmann,* 109/44.) Begin juni al, een paar weken na de ontmoeting Himmler-Van de Wiele, had Dietrich de pers voorgeschreven bij de behandeling van Vlaamse vraagstukken « speciale aandacht » te wijden aan de DeVlag (*Bijdragen,* 5, december 1978, p. 112).

onze NSJV opgezet ! Hoe daarbij tewerk gegaan wordt ? De Vlaamse leerlingen van de Duitse school te Antwerpen worden voor de keuze gesteld lid te worden of de school te verlaten. Tegen de aan mijn voorganger gegeven verzekering in mag de DeVlag zich tot een politieke beweging ontwikkelen die de pretentie heeft het bewind in Vlaanderen in handen te gaan nemen. Een bespottelijke aanmatiging ! Wat vertegenwoordigt de DeVlag ? Waartoe is ze in staat ? Welke vooraanstaande personen telt ze in haar gelederen ? Voor een groot deel zijn de gewone leden door ons, vertrouwend op het woord van *Militärverwaltungschef* Reeder, ter beschikking gestelde VNV'ers. Is dàt de dank voor onze offers en onze inspanningen ? Zo ja, dan tone men zich er niet over verbaasd dat de trouwste strijders voor de Germaanse gedachte zich in hun liefde bedrogen voelen.

Op de vraag van Emmendörfer of hij in deze beslissende stonde en rekening houdend met de door het Duitse volk gebrachte offers, niet bereid was « vrij en ongedwongen » een gebaar te doen en opnieuw voor de *Waffen-SS* te werven, antwoordde Elias met een besliste weigering. « De offers en toegevingen kwamen steeds van onze zijde. Er is een grens, bepaald door zelfachting... Het is ontzettend te moeten vaststellen dat Duitsers die ik persoonlijk zeer waardeer ([64]), mij trachten te doen aanvaarden dat de speciale wensen van een partijformatie ([65]) te vereenzelvigen zijn met de eer van het Duitse volk. » Bij het einde van het gesprek stelde Emmendörfer voor het over korte tijd in Luxemburg rustig voort te zetten. Elias reageerde negatief : « Ik ben eens naar Berlijn gegaan maar ben niet van plan dat spoedig opnieuw te doen ([66])... De leider van de Vlaamse Beweging is geen voorwerp van gevangenentransport. Als het vertrouwen in mij zo gering is dat men mij slechts tien minuten met een Vlaming alleen liet, dan geloof ik niet dat men mij in Luxemburg alleen zal laten. » Emmendörfer suggereerde daarop een ontmoeting ergens in de Ardennen. « Ik ben geen lafaard », wedervoer Elias. « Ik weet dat ik voor de terroristen geen onbekende ben. Een verblijf in de Ardennen zou een aanslag op mij uitlokken. Informeer eens hoeveel VNV'ers er iedere maand gedood worden. Ik mag me niet nodeloos blootstellen. Kom spoedig terug zolang het u nog toegelaten is. Hoelang u mij hier nog aantreft weet ik niet. Misschien word ik eerstdaags door een Duits kommando weggehaald. »

Men begrijpt dat Himmler Elias, die hij smalend ' advokaat ' (*Rechtsanwalt*) noemde ([67]), niet mocht. Begin december 1943 uitte hij andermaal zijn misnoegen toen hij *Reichsjugendführer* Axmann uitdrukkelijk verbood te Brussel met de VNV-leider kennis te maken. « Wegens zijn houding de laatste

(64) Bedoeld wordt o.m. Reeder.

(65) De SS.

(66) Elias zinspeelt op zijn reis van 23 juni naar Berlijn waar hij Berger ontmoette (*Bijdragen*, 5, december 1978, p. 115). Op 28 januari 1944 zou hij nogmaals naar de Duitse hoofdstad reizen voor een bespreking met de chef van het *SS-Hauptamt* (hierachter, p. 123).

(67) *Bijdragen*, 1, augustus 1970, p. 121.

tijd verdient dr. Elias dat in geen geval », liet Himmler Axmann weten ([68]). (Het voorstel tot een ontmoeting was door Reeder geopperd.) Maar anders dan Elias gezegd had te vrezen verscheen er geen Duits kommando om hem weg te halen. Het feit nochtans dat hij sedert de breuk van 14 augustus rekening hield met de mogelijkheid van een aanhouding kenschetst de politieke sfeer waarin hij toen leefde.

Als vrij man ontmoette Elias op 8 december 1943 Jungclaus in diens ambtswoning te Brussel. Evenals over de voorgeschiedenis van de samenkomst bestaan er over het onderhoud zelf twee versies die wezenlijk verschillen.

Volgens Elias-Van der Elst ([69]) beperkte het gesprek zich tot twee punten en een besluit. 1) De etnische eenheid tussen Noord en Zuid. Na een « grondige behandeling van het tema » — waarover men jammer genoeg niets verneemt — bleek dat er van de zijde van de SS « geen verzet bestond tegenover de bevestiging van de volkse eenheid tussen Noord en Zuid. Die oplossing [?] gold echter slechts voor de naaste toekomst zodat voor later alle mogelijkheden open bleven ». 2) Politiek Groot-Nederland. Jungclaus gaf al bij het begin van het onderhoud te kennen « dat de SS van geen Grootnederlandse staat wilde weten ». Toen Elias daarop met klem verzekerde dat ook hij geen voorstander van een Dietse staat was, meende Jungclaus « dat er geen moeilijkheden meer waren ». De VNV-leider trok het besluit en verklaarde zich bereid « in deze voorwaarden een onderhoud met de *Reichsführer-SS* aan te vragen ».

Jungclaus' aantekening is niet enkel veel uitvoeriger dan de versie-Elias-Van der Elst, er staan ook andere dingen in. Om te beginnen zei Elias dat hij gekomen was om als mens en als politicus een openhartig gesprek te voeren. De toestand in Vlaanderen was door het bestaan van twee partijen zodanig op de spits gedreven dat er, hoe dan ook (*so oder so*), een oplossing gevonden moest worden om de gemeenschappelijke vijand niet in de kaart te spelen. Hij was tot de overtuiging gekomen dat de SS, krachtens haar positie in Duitsland en haar opdracht met betrekking tot de *Grossraumpolitik* — bedoeld wordt haar *Germanische Arbeit* — bij het scheppen van klare toestanden in Vlaanderen niet genegeerd kon worden ([70]). Om die reden richtte hij zich tot de vertegenwoordiger van de *Reichsführer* met het verzoek aan deze laatste een « beslissing » voor Vlaanderen te treffen. Hij was bereid « onvoorwaardelijk » op Himmlers wensen in te gaan hetzij door ontslag te nemen hetzij door het VNV te ontbinden. Uiterst pijnlijk was het voor hem geweest

(68) Axmann aan Himmler, 30 november 1943 en Himmler aan Axmann, 1 december 1943 (BAK, NS E9/*neu* 919). Volgens een mondelinge mededeling van Elias aan de schrijver zorgde Reeder toch voor een ontmoeting Axmann-Elias.

(69) Kritiek op de versie-Elias-Van der Elst in onze *Kanttekeningen* in *BTNG*, VI, 1975, p. 197-238 en VII, 1976, p. 329-423.

(70) Over de bevoegdheid van Himmler op het gebied van de *Germanische Arbeit* of de *Volkstumspolitik* in de Germaanse westelijke randgebieden van het Rijk, zie *Bijdragen*, 4, december 1976, p. 130-132 en de aldaar vermelde bronnen, in 't bijzonder IN 't VELD, *De SS en Nederland*, p. 164-172.

destijds (23 juni 1943) uit de mond van *Obergruppenführer* Berger te hebben vernomen, dat het VNV en hijzelf geen taak meer te vervullen hadden ([71]). Hij kon bevestigen dat hij een vriend van Duitsland was. Als Duitser zou hij beslist in de gelederen van de SS hebben gestaan. Had het VNV niet al het mogelijke gedaan om mee te kampen voor de Duitse overwinning ? Van weerszijden waren er fouten begaan. Maar nu het uur van de beslissing naderde wenste hij niet dat men hem, na de overwinning, verwijten kon ([72]) Duitsland in de steek te hebben gelaten toen het in nood verkeerde. Jungclaus' vraag of de VNV'ers hun leider in zijn « nieuwe koers » zouden volgen beantwoordde Elias met een voorwaardelijk ja. *Indien* de *Reichsführer* uitdrukkelijk te kennen gaf dat Duitsland geen verduitsing « in de slechte zin » beoogde en dat de kulturele en volkse eigenheid ongeschonden bewaard bleven dan was Elias er zeker van, de beweging vast in handen te kunnen houden. De « Grootdietse kringen », hoofdzakelijk samengesteld uit intellektuelen, achtte hij echter voorgoed verloren. Persoonlijk wenste hij te beklemtonen geen « Grootdietser » te zijn. In de mogelijkheid van een Dietse staat geloofde hij niet. Vóór de oorlog, verduidelijkte hij, was een diskussie over de « Grootdietse » gedachte wellicht zinrijk. In de huidige omstandigheden was zij « volledig zinloos ». Tevergeefs had hij gepoogd de « Grootdietsers » in zijn onmiddellijke omgeving daarvan te overtuigen. Geruststellend voegde hij er nog aan toe, met Mussert geen kontakt te hebben. De ontwikkeling van de NSJV in Dietse richting zei hij te betreuren en als « een groot gevaar » te beschouwen. Op het informeren van Jungclaus naar de numerieke sterkte van het VNV zou Elias openhartig hebben geantwoord dat zijn organizatie volgens de laatste gegevens 96.000 leden telde. Hij zou ook hebben toegegeven dat er ongeveer tienduizend ontslag hadden genomen ([73]). Nieuwe verliezen waren tegen 1 januari te verwachten, meende hij. Bij het einde van het onderhoud werden nog « verscheidene oplossingen voor een toekomstige nationaalsocialistische eenheidsbeweging besproken ». Elias verklaarde de beslissing over te laten aan de *Reichsführer-SS*. Op grond van de gevoerde bespreking aanvaardde hij Himmler een brief te schrijven waarin hij « al zijn opvattingen » zou uiteenzetten.

Jungclaus' aantekening kan niet als een volkomen geloofwaardige samenvatting van de gedachtengang van de VNV-leider worden beschouwd. Streng voorbehoud vergen drie punten. 1) De toezegging van Elias, onvoorwaardelijk op Himmlers wensen te zullen ingaan nog vóór hij wist dat het gevraagde onderhoud was toegestaan. Was een onderhoud dan nog wil nodig ? 2) De toegeving dat het VNV numeriek zo sterk zou zijn achteruitgegaan. 3) De be-

(71) *Bijdragen*, 5, december 1978, p. 115.

(72) Zinspeelde Elias hier op het feit dat hij de breuk met de SS voltrokken had kort na de val van Mussolini en het wegdrijven van Italië uit de oorlog ? Reeder had dit kronologisch samenvallen betreurd (hiervóór, p. 98). Berger had gedreigd : « Wij vergeten niet. » (*Bijdragen*, 5, december 1978, p. 156.)

(73) Volgens door het VNV verstrekte inlichtingen was het ledenaantal in oktober-december 1943 slechts met 1.045 verminderd : 1.379 ontslagen, 344 aanwinsten ; 25 % van de ontslagen waren eigenlijk uitsluitingen (TB 26, T-501, 106, 720).

reidheid de partij te ontbinden nog vóór de voorbereidende besprekingen op gang waren gekomen.

Van der Elst beweert — wij hebben het al genoteerd — dat er volgens Jungclaus « geen moeilijkheden meer waren » zodra Elias de verzekering gegeven had dat hij niet ijverde « voor een Grootnederlandse staat ». Maar hij liet daar, een tikje neerhalend, onmiddellijk op volgen : Jungclaus, die « vrij onbeduidende man met weinig politiek inzicht », had « het essentiële niet gezien... : de zelfstandigheidseis van het VNV, het verzet tegen annexatie en verduitsing (74) ». Een overhaaste beoordeling die haar verklaring vindt in het feit dat Van der Elst Jungclaus' aantekening niet kent, of doet alsof. Wij maken de lezer hier weer attent op het voorwaardelijke antwoord van Elias op de vraag van Jungclaus, of de VNV'ers hun leider in zijn « nieuwe koers » (die er geen was) zouden volgen. Onweerlegbaar blijkt daaruit dat Jungclaus wèl het essentiële had gezien. Ter attentie van zijn chef had hij het zelfs duidelijk genoteerd. Laten wij Van der Elst nog een ogenblik aan het woord. Elias, beweert hij, interpreteerde de houding van Jungclaus « als een tegemoetkoming op het punt dat voor hem essentieel was (75) ». Had niet veeleer Jungclaus het recht, Elias' houding als een tegemoetkoming op een essentieel punt te interpreteren ? Sedert hij Himmler te Brussel vertegenwoordigde (1 april 1942) had Jungclaus immers geleerd dat de (politiek niet nader omschreven) Dietse gedachte onverbrekelijk van het VNV-program deel uitmaakte ; meer nog, dat in de polemiek met de DeVlag Dietsland in één adem genoemd werd met de zelfstandigheidseis — en nu kwam diezelfde Elias hem voorhouden dat het Dietse ideaal voor het VNV politiek eigenlijk niets betekende (76) !

Als een rechtstreeks gevolg van de bespreking met Jungclaus schreef Elias acht dagen later (15 december) een « tegemoetkomende brief » aan Himmler (77). Van der Elst, aan wie wij deze karakterizering ontlenen (78), verzwijgt waarin die tegemoetkoming bestond. Hij kende nochtans voldoende de inhoud van de brief om er nader op in te gaan (79). Dit bevreemdende stilzwijgen valt weer niet uit in het voordeel van de geloofwaardigheid van de versie-Elias-Van der Elst over de voorgeschiedenis van de ontmoeting met Himmler.

Inleidend komt Elias er in zijn brief rond voor uit zich ertoe « gedwon-

(74) VAN DER ELST, *aang. art.*, p. 93.

(75) Als vorige noot.

(76) *Kanttekeningen* in *BTNG*, VII, 1976, p. 369-374.

(77) Elias aan Himmler, 15 december 1943 (BAK, NS 19/1565. Tekst in *Kanttekeningen*, als vorige noot, p. 419). Met het oog op het ter kennis geven aan Hitler werd de brief door Himmlers diensten met groot lettertype overgetikt. Dat was vroeger ook gebeurd met de brief van 3 april 1943 van de dominikaan Callewaert aan Elias (*Bijdragen*, 5, december 1978, p. 90, noot 396).

(78) VAN DER ELST, *aang. art.*, p. 93.

(79) Van der Elst beschikte weliswaar niet over het origineel van de brief, maar hij had slechts Knoebel te raadplegen om te vernemen wat de VNV-leider zakelijk aan Himmler geschreven had (KNOEBEL, *op. cit.*, p. 152).

gen » te voelen de *Reichsführer-SS* om een onderhoud te verzoeken. Een jaar leiderschap heeft hem doen beseffen dat de toestand en de opvattingen in Vlaanderen een gevaarlijke richting uitgaan. Hij wenst te voorkomen dat de openbare mening er van Duitsland zou vervreemden. In zijn strijd voor het Germaanse Rijk heeft hij steeds als uitgangspunt gesteld dat het Vlaamse volk in dit Rijk als volk erkend wordt ; dat zijn taal, zijn kultuur en zijn volksaard bewaard blijven ; dat Duitsland uiteraard geen annexatie of verduitsing kàn nastreven. Het beklemtonen van de gemeenschap in taal, kultuur en volksaard tussen Vlaanderen en Nederland houdt echter niet in dat hij « de Dietse staat als een onontbeerlijke voorwaarde, in de huidige omstandigheden zelfs als een mogelijkheid beschouwt ». Mocht de *Führer* in de door Elias gewenste zin beslissen, dan is het VNV bereid zijn taak te beperken tot de ruimte door de *Führer* toegewezen. (Hier duikt het bekende VNV-motief weer op : alleen de *Führer* beslist over de politieke grenzen na de overwinning ([80]).) Behendig rechtvaardigt Elias zijn verzoek tot een onderhoud met de overtuiging dat zijn standpunt overeenstemt met dat van Himmler als « de gevolmachtigde van de *Führer* voor de volks-Germaanse politiek ([81]) ». Hij besluit : « Indien U, *Herr Reichsführer,* mij de verzekering geeft dat onze volkse aard en kultuur bewaard blijven, dan ben ik bereid al mijn krachten en mijn beweging in te zetten om de nationaalsocialistische eenheid in Vlaanderen tot stand te brengen. Aldus zal het mogelijk worden honderdpercentig met U, als de gevolmachtigde des *Führers* voor de Germaanse volksaard ([82]), samen te werken. »

Jungclaus begaf zich 20 december naar Berlijn om er Berger zijn aantekening over het onderhoud met Elias van de 8ste en diens brief van de 15de persoonlijk te overhandigen ([83]). Daags daarop, de 21e, informeerde Berger op zijn beurt Himmler over de voor hem verrassende wending in de houding van Elias ten aanzien van de SS ([84]). Dat de chef van het *SS-Hauptamt* juichte om Elias' « kapitulatie » is ons al bekend ([85]). Vergiste hij zich, evenals Jungclaus enkele dagen voordien, en triomfeerde hij « voorbarig » omdat hij meende dat Elias « door de knieën was gegaan » ? Zo beweert het Van der Elst ([86]) die zich nochtans, net als in het geval-Jungclaus, vergist in de interpretatie van Bergers reaktie : diens juichen was gegrond. Zeker, Elias ging niet totaal door de knieën. Doch het valt bezwaarlijk te betwisten dat hij zich tot Himmler richtte als de vragende partij die het nuttig oordeelde waarborgen, zij het ook voorwaardelijk, te bieden om geen weigering op te lopen.

(80) *Bijdragen,* 4, december 1976, p. 26-27.

(81) Vgl. noot 70.

(82) Zinspeling op Bormanns beschikking (*Anordnung A 54/42*) van 12 augustus 1942 die Himmler het alleenrecht toekende voor onderhandelingen met de Germaans-volkse groepen in Noorwegen, Denemarken, Nederland en België. Elias kende de inhoud van die beschikking (*Bijdragen,* 4, december 1976, 132, noot 526).

(83) Jungclaus aan Berger, uit Berlijn, 21 december 1943 (BAK, NS 19/1565).

(84) Berger aan Himmler, 21 december 1943 (IfZM, NO-624).

(85) Hiervóór, p. 108.

(86) VAN DER ELST, *aang. art.,* p. 93.

Het blote feit van Elias' verzoek om een onderhoud met Himmler was voor Berger een volslagen verrassing. Dus zag *hij* zijn tegenspeler over de brug komen. De tegemoetkomende brief van de VNV-leider aan Himmler loog er voor 't overige niet om. Had Berger, van zijn standpunt uit, inderdaad geen reden tot jubelen toen hij mocht lezen dat Elias niet geloofde in de mogelijkheid van een Dietse staat ? Had Elias verder kunnen gaan in het afzweren van het (vermeende) Dietse ideaal waarin hij, door zijn openbare verklaringen, zijn volgelingen de indruk gaf nog te geloven ?

Berger vergaloppeerde zich nochtans toen hij besloot dat Elias bereid was als leider van het VNV af te treden of het VNV te ontbinden om, samen met de DeVlag, een nieuwe nationaalsocialistische Vlaamse arbeiderspartij in het leven te roepen. De opgetogen Berger zette zich al aan het cijferen : het VNV zal nog ongeveer 40.000 leden tellen waarvan de Dietse helft afvalt ([87]) ; de DeVlag heeft er meer dan 50.000 ([88]). De versmelting van de twee groepen zal « een geweldige stimulans » betekenen. Dus stelde hij Himmler voor eerst Elias te ontbieden, de volgende dag Van de Wiele en, na de proklamatie van de eenheid, de taken te verdelen en de stichting van de nieuwe partij af te kondigen.

Zo'n vaart liep het nu niet. Een gesprek van Elias met Himmler vergde tijdrovend voorbereidend overleg, waarover de geschiedschrijver graag meer zou wensen te vernemen. Dat ook het bezettingsbestuur te Brussel niet inaktief bleef, spreekt vanzelf : het had alle belang bij een zo spoedig mogelijk bijleggen van het konflikt in het kamp van de Vlaamse kollaboratie. Vast staat dat Reeder en zijn medewerkers in januari 1944 (vóór de 21ste) met Elias uitvoerig over de toestand beraadslaagden. Het resultaat was « echt bevredigend » en een gegronde hoop bleek toen te bestaan dat de eenheid tussen het VNV en de DeVlag in het verschiet lag. Omdat tijdnood belette de *Reichsführer-SS* persoonlijk dadelijk te bereiken moest er nog geduld worden

(87) Vgl. hiervóór, p. 113.

(88) Volgens Van de Wiele in zijn rede op de Vlaams-Duitse Kultuurdagen te Brussel (29 augustus 1943) telde de DeVlag 51.991 leden (Tijdschrift *De Vlag*, VI, 2, september 1943, p. 64). In dit totaal waren begrepen : 28 leden « met vast verblijf in het buitenland », 395 in Wallonië, 1.086 Rijksduitsers en 3.177 Vlaamse arbeiders in Duitsland. Totaal voor Vlaanderen en Zenneland (Brussel en omgeving) : 47.305 (NCWO II, DeVlag, VIII, 8, Bijlage VII, ledenlijst stand eind augustus 1943). Volgens door de DeVlag zelf aan de *Militärverwaltung* verstrekte gegevens telde de organizatie op 1 februari 1944 43.215 « Vlaamse leden in Vlaanderen » en zou het ledental in het *Reich* tot 9.490 (Vlaamse arbeiders en Rijksduitsers) gestegen zijn. Totaal : 52.705 leden (TB 26, T-501, 106, 728). Die cijfers zijn voorlopig niet voor kontrole vatbaar. Volgens een verklaring van Van Bergen, de verantwoordelijke persoon voor het financiële beheer van de DeVlag in Vlaanderen (afgelegd 5 juni 1946), telde de DeVlag eind juni 1943 inderdaad ongeveer 51.000 ingeschreven leden. Daar het jaarlidgeld 30 fr. bedroeg hadden de te verwachten ontvangsten nagenoeg 1.530.000 fr. moeten bereiken ; in werkelijkheid bedroegen ze slechts 369.000 fr. Dat er bij benadering slechts één lid op vier het lidgeld betaalde bewijst, volgens Van Bergen, dat er leden ingeschreven werden die het eigenlijk niet waren — een gevolg van het feit dat het personeel van bedrijven die voor de bezetter werkten, in zijn geheel voor aangesloten werd verklaard (Evdok). In zijn geheim schrijven van 18 oktober 1943 aan Himmler had Reeder al gewezen op de « bedenkelijke hier en daar aangewende middelen » om het ledental van de DeVlag op te drijven (BAK, NS 19/285, F. 311/312 en *Bijdragen*, 5, december 1978, 161, noot 712).

geoefend eer de ontmoeting Himmler-Elias plaats kon vinden ([89]).

Ongeveer twee maanden gingen voorbij (van 15 december 1943 tot 11 februari 1944) eer Elias van Himmler een antwoord op zijn verzoek om een onderhoud ontving. De oorzaak van dit lange uitstel is onbekend. In die tussentijd deden zich enkele feiten voor die thans moeten vermeld worden omdat zij rechtstreeks verband houden met Himmlers strijd tegen Reeder om de politieke en de politionele macht in het bezette België. Ze volgen hier zoveel mogelijk in de kronologische volgorde.

1. Een van Himmlers machtigste bondgenoten tegen Reeder was zijn Beierse landgenoot *Reichsarbeitsführer* Hierl. De lezer zal zich herinneren hoe in 1943 Himmlers poging tot het invoeren van de verplichte arbeidsdienst in Vlaanderen en Wallonië een hoog oplopend konflikt tussen Reeder en Hierl had veroorzaakt. Deze laatste was toen opgetreden als voorvechter van de Germaanse SS-politiek. Hij was vooral krachtig van leer getrokken tegen Romsée, de VNV'er wie hij verweet als sekretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, en met medeplichtigheid van Reeder de arbeidsdienst in Vlaanderen als een instrument voor zijn partij te willen misbruiken ([90]).

In januari 1944 trad Hierl opnieuw in het strijdperk. Met vinnige kritiek op het beleid van Reeder en Romsée richtte hij zich tot Himmler. Hij vond daartoe aanleiding in een uitvoerig en belangrijk verslag over de toestand in België, dokument dat hij van Klausch, zijn opdrachthouder voor de arbeidsdiensten (de Vlaamse en de Waalse) in het ambtsgebied van von Falkenhausen, ontvangen had ([91]).

België, zo betoogde Klausch, is het volmaakte voorbeeld van een plutokratie. De oorlogsprofiteurs zwelgen in rijkdom, het volk lijdt honger. De ontgoochelde arbeiders begrijpen niet hoe de Duitsers maar steeds over nationaalsocialisme bazelen terwijl zij de ergste vormen van plutokratie dulden. De nieuwe-ordebewegingen in Vlaanderen vinden geen weerklank bij de bevolking. Hun hevige innerlijke strijd verdeelt ook de Duitse diensten, « een weinig aanmoedigend beeld », noteerde Klausch. Rex is numeriek van luttele betekenis en boert nog achteruit. De rexisten en de legioensoldaten worden in

(89) Vgl. von Craushaar, *Militärverwaltungsvizechef*, aan Emmendörfer, 21 januari 1944 (Evdok). von Craushaar verwijst naar twee brieven met bijlagen, van 27 november en 31 december 1943. Niet aangetroffen. Gegrond is de veronderstelling dat Emmendörfer, eind november 1943 na zijn gesprek met Elias (hiervóór, p. 109), bij Reeder en von Craushaar heeft aangedrongen op het nastreven van een *modus vivendi* tussen Elias en Van de Wiele. De rechtstreekse bemoeienis van de top der *Militärverwaltung*, begin 1944, in het konflikt VNV-DeVlag blijkt uit de volgende passus in Reeders aktiviteitsverslag : *Da das Reich ein eigenes Interesse an der Beilegung der flämischen Uneinigkeit hat, haben die verantwortlichen deutschen Dienststellen alles getan um eine Einigung herbeizuführen, zumindest zu erleichtern.* (TB 26, T-501, 106, 739-740.)

(90) *Bijdragen*, 5, december 1978, p. 35-40.

(91) Klausch aan Hierl, 23 december 1943 : *Bericht über die allgemeine Lage und die Lage der Arbeitsdienste im belgischen Raum* (BAK, NS 19/1568).

Wallonië stevig gehaat. Politiek beheersen Koning, Kerk en Kapitaal de toestand. Hun vertegenwoordigers vindt men overal — ook in de arbeidsdiensten. Van een (niet genoemde) tussenpersoon beweerde Klausch vernomen te hebben dat Van Thillo, de leider van de Vrijwillige Arbeidsdienst in Vlaanderen, onlangs door de koning werd uitgenodigd ([92]) en dat Romsée dikwijls generaal van Overstraeten, vleugeladjudant van koning Leopold, zou ontmoeten. In de lokalen van de Waalse arbeidsdienst prijkt het beeld van de koning, de dienstinstrukties voor de ondergeschikte leiders beginnen met een belijdenis van trouw aan de monarchie. Als sekretaris-generaal van Binnenlandse Zaken is Romsée sedert januari 1943 de eigenlijke leider van de arbeidsdiensten. Hij is weliswaar VNV'er, maar ook belgicistisch, royalistisch en klerikaal van strekking. Hij beseft het buitengewone belang van de arbeidsdienst voor de opvoeding van de jeugd en is dan ook bereid van dit instrument gebruik te maken, vanzelfsprekend nochtans « voor zover *hem* dat past ». Een koud kunstje zou het voor hem zijn, in samenwerking met zijn kollega's sekretarissen-generaal, in België een groots opgezette arbeidsdienst in VNV-zin of zelfs in belgicistische zin te organizeren ([93]). Een nationaalsocialistische arbeidsdienst « als geleding van de Germaans-Europese arbeidsdiensten onder leiding van de Duitse gedachtenwereld zal hij steunen noch dulden ». Daarom houdt hij de VNV'ers in de Vlaamse Arbeidsdienst de hand boven het hoofd en bekampt hij met loense middelen de DeVlag-gezinden, Van Thillo in 't bijzonder. Tegen rexisten en legioensoldaten die deel uitmaken van de Waalse Arbeidsdienst gaat hij zo fel te keer dat Duitse bescherming nodig was ([94]).

Dat duurt nu al drie jaar, besloot Klausch geërgerd. Als Duitser achtte hij die toestand « beschamend en vernederend ». De Duitse gedachte is in de sektor van de arbeidsdienst in België met totale ondergang bedreigd indien de nodige maatregelen nog lang op zich laten wachten.

Klausch was voorzichtig genoeg zijn kritiek tot Romsée te beperken. Zijn ondergeschikte positie maakte het hem niet mogelijk ook rechtstreeks

(92) De bewering van Klausch kan niet gekontroleerd worden maar klinkt onwaarschijnlijk.

(93) Klausch vergiste zich grondig. Uit de processen-verbaal van het komitee der sekretarissen-generaal blijkt overtuigend dat de meerderheid beslist gekant was tegen het invoeren van de verplichte arbeidsdienst (niet te verwarren met de verplichte tewerkstelling in Duitsland). De houding van Romsée vindt men duidelijk samengevat in zijn tussenkomst tijdens de vergadering van het komitee van 31 mei 1943 : *Pour éviter toute équivoque, il tient à souligner que personnellement il est partisan du Service général du Travail, parce qu'il considère que cette institution est susceptible de rendre de grands services au Pays et qu'elle constituerait un bien pour la formation de la jeunesse. Par ailleurs, il estime qu'il convient d'éviter que la mesure soit réalisée par une ordonnance allemande. Toutefois, comme il y a une majorité au sein du Comité contre le projet, il n'insiste pas.* (NCWO II.) Vgl. nog VAN DEN WIJNGAERT, *Sekretarissen-generaal*, p. 238-241.

(94) *Ein nationalsozialistischer Arbeitsdienst aber als Glied der germanisch-europäischen Arbeitsdienste unter Führung der deutschen Gedankenwelt wird von ihm nie unterstützt oder geduldet werden. Die zur DeVlag neigenden Führer der Arbeitsdienste, darunter vor allem Van Thillo selbst, werden mit allen Mitteln unterirdischer Wühlarbeit bekämpft. Dagegen werden die in VNV-Richtung liegenden Führer bevorzugt, unterstützt und eingesetzt wo es nur geht. Gegen die Rexisten und Legionäre war und ist ein ausgesprochenes Kesseltreiben im Gange, das nur den deutschen Schutz einigermassen in Grenzen gehalten werden konnte.*

Reeder te beknibbelen. Hierl evenwel was als Himmlers bondgenoot niet geneigd de *Militärverwaltungschef* te sparen. Ik ben het helemaal eens met Klausch, meldde hij 13 januari aan de *Reichsführer* ([95]). Op grond van mijn jarenlange ervaring heb ik de indruk opgedaan dat inderdaad Romsée in België regeert en de Duitse *Militärverwaltungschef* van de Belgische sekretarissen-generaal afhankelijk is geraakt omdat hij meent zonder hun medewerking niet te kunnen besturen. Romsée beseft dat en hij buit die toestand uit. Het gaat niet op dat een « Duits regeringschef », die de Belgische arbeiders zou moeten winnen door een einde te maken aan de afschuwelijke sociale wantoestanden, overgeleverd is aan de goede wil van Romsée en zijn kollega's. Het moge waar zijn dat de militair-politieke toestand niet gunstig is voor « diep ingrijpende wijzigingen ». Toch ben ik van oordeel dat « het huidige stelsel voor de leiding van de Belgische zaken » niet meer onbegrensd toegepast kan worden zonder het Duitse prestige ernstig in opspraak te brengen. (D.w.z. : het bezettingsregime in België moet zó ingrijpend gewijzigd worden, hetzij door het vestigen van een *Zivilverwaltung*, hetzij door de benoeming van een HSSPF, dat Reeders macht gebroken wordt.) Hierls besluit liet geen twijfel over : zo er de volgende maanden « geen wijziging in het systeem » intreedt, dan ben ik vastbesloten de arbeidsdiensten in België, die door Romsée in een totaal verkeerd vaarwater geleid worden, « op te ruimen door ze mijn steun te onttrekken en de geschikte leiders naar de Duitse *Reichsarbeitsdienst* over te hevelen ([96]) ». Himmler werd erover ingelicht dat ook de machtige *Reichsleiter* Bormann, chef van de Partijkanselarij, over Klausch' ervaringen in België verslag uitgebracht kreeg.

Hoe Himmlers antwoord aan Hierl luidde is niet bekend. Maar het lijkt eenvoudig genoeg zich voor te stellen dat Klausch' verslag en het schrijven van Hierl de *Reichsführer* alleen maar in zijn overtuiging hebben gestijfd : in politieke aangelegenheden en politiezaken moet Reeders bevoegdheid zo spoedig mogelijk tot een minimum worden teruggebracht door de benoeming van een hem *niet* ondergeschikte HSSPF.

Toen Hierl zijn aanklacht tegen Reeder en zijn medeplichtige beschermeling Romsée aan Himmler stuurde (13 januari 1944) was de ontwikkeling die de Vlaamse en de Waalse vrijwillige arbeidsdiensten volledig onder de gewenste Duitse kontrole (die van de *Reichsarbeitsdienst*) zou plaatsen, al een heel stuk gevorderd. Alleen het eindpunt interesseert ons hier : eind april werden de twee organizaties uit het Belgisch ministerie van Binnenlandse Zaken gelicht en uiterlijk omgevormd tot verenigingen zonder winstoogmerk, die echter uitsluitend door de *Militärverwaltung* uit de bezettingskosten ge-

(95) Hierl aan Himmler, 13 januari 1944 (BAK, NS 19/1568).

(96) *Wenn die militärpolitische Lage jetzt durchgreifende Veränderungen nicht angezeigt erscheinen lassen mag, so bin ich doch auch der Ansicht, dass das gegenwärtige System in der Leitung der belgischen Angelegenheiten nicht mehr unbegrenzt fortgesetzt werden kann, ohne das deutsche Ansehen schwer zu schädigen. Auf dem Gebiet der Arbeitsdienste bin ich entschlossen, wenn im Laufe der nächsten Monate kein Systemwechsel eintritt, die von Romsée in ein völlig falsches Fahrwasser geleiteten belgischen Arbeitsdienste zu zerschlagen, indem ich ihnen jede weitere Unterstützung entziehe und die geeigneten Führer in den deutschen Reichsarbeitsdienst überführe.*

financierd werden ([97]). Op het laatste ogenblik had Reeder nog de schade kunnen beperken door te voorkomen dat Bergers *Germanische Leitstelle* de nodige gelden zou verschaffen ([98]). Welke ideologische richting in het Duitse kamp de nieuwe arbeidsdiensten vanaf 1 mei 1944 zouden uitgaan blijkt uit de tevredenheid van Berger in zijn schrijven aan Himmler : « Als nationaalsocialistische arbeidsdiensten, voorlopig op basis van vrijwilligheid, zijn ze de *Generalarbeitsführer* Klausch ondergeschikt. » Berger precizeerde dat Klausch, Hierls vertegenwoordiger in België, « zeer eng » met de SS samenwerkte ([99]). Reeder noteerde dat de koersverandering onmiddellijk tot verliezen in de Vlaamse Arbeidsdienst geleid had : een vijfde van de meeste bekende kaderleden, overtuigde VNV'ers, nam ontslag. Geen moeilijkheden daarentegen met de Waalse Arbeidsdienst daar deze reeds in de tweede helft van 1943 « van alle belgicistische en royalistische elementen gezuiverd was ([100]) ». Rexistische infiltratie van de leiding had daartoe de weg geëffend. Men vergete niet dat Degrelle sedert het begin van dit jaar zijn beweging ter beschikking gesteld had van de Germaanse politiek van de SS ([101]).

2. Het tweede feit uit de tussentijd 15 december 1943 - 11 februari 1944 moge eveneens ingeleid worden met een terugblik in het verleden. Sedert 1 april 1942 was Jungclaus in funktie te Brussel waar hij, in afwachting van zijn aanstelling tot HSSPF, Himmler vertegenwoordigde in diens hoedanigheid van gevolmachtigde van de *Führer* voor het Germaanse *Volkstum* ([102]). Weliswaar had de aanvankelijk bescheiden *Dienststelle Jungclaus* zich sedertdien tot een feitelijk « bastion », juister « een onwettige nevenregering » tegen de gevestigde *Militärverwaltung* ontwikkeld. Haar ontbrak evenwel elke formeel wettelijke bevoegdheid. Daartoe was vereist dat Jungclaus als de « verlengde arm » van Himmler tot HSSPF te Brussel bevorderd

(97) M. HAUPT, *Der Arbeitseinsatz der belgischen Bevölkerung während des Zweiten Weltkrieges*, Bonn, 1970, p. 173-175. VAN DEN WIJNGAERT, *Sekretarissen-generaal*, p. 241, die de hier bedoelde ontwikkeling treffend aldus samenvat : « De invloed van de nieuwe orde op de arbeidsdiensten werd door het Comité [der sekretarissen-generaal] te groot en door de bezetter te klein geacht. » Door de « bezetter » moet hier echter in de eerste plaats verstaan worden niet de *Militärverwaltung*, maar de *Reichsarbeitsdienst* waarvan de leider, Hierl, Himmlers bondgenoot was tegen Reeder op het gebied der Germaanse politiek.

(98) Berger aan Himmler, 10 maart 1944 (T-175, 18, 2521629-30). Op verzoek van Berger had Schwarz, de rijksschatmeester van de NSDAP, zich bereid verklaard de nodige financiële middelen ter beschikking te stellen. Berger had daaromtrent Reeder per telex geïnformeerd. Aan Himmler moest hij echter (ontgoocheld) melden dat de *Militärverwaltung* zelf zou instaan voor de kosten van de nieuwe arbeidsdiensten. Ter herinnering : de *Germanische Arbeit* van de SS in de westelijke randgebieden van het Rijk van Noorwegen tot België (vanaf 1943 Wallonië inbegrepen) werd gefinancierd door stortingen van partijgelden (in werkelijkheid rijksgelden) door Schwarz ten gunste van de *Germanische Leitstelle*, de bevoegde dienst in Bergers *SS-Hauptamt*. Over het vinnige konflikt Reeder-Himmler-Hierl om de kontrole van de arbeidsdiensten in België, vgl. Reeders naoorlogse memorie (voor een groot deel vanzelfsprekend ook kritisch te lezen pleidooi) : *Militärbefehlshaber-Militärverwaltung-Höherer SS- und Polizeiführer*, op 2 mei 1949 aan krijgsauditeur Wilmart overhandigd (Proc. vF., 352, p. 20-24).

(99) Als vorige noot.

(100) TB 29 (T-501, 106, 1057). Vgl. nader J. GERARD-LIBOIS en J. GOTOVITCH, *L'An 40*, Brussel, 1971, p. 468-473.

(101) Vgl. *Bijdragen*, 5, december 1978, p. 44 e.v., 96 e.v.

(102) *Bijdragen*, 4, december 1976, p. 77 e.v.

werd ([103]). Dat zou meteen de kroon op het werk geweest zijn van de ondergraving door de SS van de politieke en politionele bevoegdheid van het bezettingsbestuur. Wij weten intussen wel hoe suksesrijk Reeder, met de steun van het OKW en dankzij de welwillende neutraliteit van de Partijkanselarij (Bormann), zich tegen de verwezenlijking van Himmlers plan had kunnen verzetten ([104]).

Berger was echter optimist. Op 21 december 1943, daags nadat hij van Jungclaus te Berlijn vernomen had dat Elias Himmler om een onderhoud had verzocht, meldde hij zijn chef dat Reeder voor 3 januari naar Berlijn ontboden was « om over de inzet van een HSSPF » besprekingen te voeren ([105]). De *Militärverwaltungschef,* waarschuwde hij, wil mordicus dat die HSSPF hem en niet de *Militärbefehlshaber* zou ondergeschikt zijn. Geen sprake van, onderstreepte Berger. Dat zou het aanzien van al de HSSPF aantasten. « *Reichsführer* ! » besloot hij, « wij hebben in Vlaanderen zo lang al moeten wachten. Op een paar weken komt het nu waarachtig niet meer aan. Dan valt de HSSPF ons helemaal vanzelf in de schoot. »

Eind 1943 bereikte de spanning tussen Himmler en Reeder een nieuw hoogtepunt toen deze laatste van Kaltenbrunner, chef van het RSHA, vernam dat een geërgerde *Reichsführer SS* met rechterlijke vervolgingen zou gedreigd hebben indien de *Militärverwaltungschef* te Brussel in zijn verzet volhardde. Reeder zou daarop Kaltenbrunner erover ingelicht hebben dat hij bij zijn afwijzend standpunt bleef ([106]). Omstreeks hetzelfde tijdstip zou Kaltenbrunner ook gepoogd hebben Reeder een kompromis te doen aanvaarden : *Volkstum* (eigenlijk de kontrole van de politieke kollaboratie) blijft onder de *Militärverwaltungschef,* terwijl Jungclaus tot HSSPF benoemd wordt doch met beperkte bevoegdheid (enkel politie) én rechtstreekse onderschikking aan Reeder. Niet bekend is Reeders reaktie. Ze kan bezwaarlijk afwijzend zijn geweest aangezien hij zelf, twee maanden later, met dit voorstel voor de dag zou komen ([107]). Himmler evenwel, die te Brussel een volwaardige HSSPF wenste, oordeelde het voorstel niet eens vatbaar voor diskussie ([108]). Een

(103) Memorie Reeder HSSPF, 2 mei 1949, p. 9 en 35-36 (Proc. vF., 352).

(104) *Bijdragen,* 4, december 1976, p. 133.

(105) Berger aan Himmler, 21 december 1943 (BAK, NS 19/1553). Reeder was inderdaad voor 3 januari naar Berlijn ontboden 1) door Speer voor een bespreking over de verplichte tewerstelling (Reeder aan Himmler, 15 december 1943. BAK, NS 19/1541), 2) door Rijksminister Lammers, chef van de *Reichskanzlei,* voor een bespreking over het vestigen van een *Zivilverwaltung* in België en Noord-Frankrijk. Over die tweede bespreking werd Berger hoogst waarschijnlijk door hoge ambtenaren in de *Reichskanzlei* geïnformeerd. Dat was niet uitzonderlijk.

(106) Memorie Reeder *Militärverwaltung-Sipo-SD,* 4 april 1949, p. 27 (Proc. vF., 229). Of Himmler werkelijk met rechterlijke vervolgingen gedreigd heeft is een naoorlogse bewering van Reeder die niet gekontroleerd kan worden. Over de hevige spanning tussen de *Reichsführer-SS* en de *Militärverwaltungschef,* die eind 1943 begin 1944 een hoogtepunt bereikte, is er echter geen twijfel mogelijk.

(107) Hierachter, p. 138.

(108) Memorie Reeder als noot 103, p. 45. Er bestaat geen zekerheid omtrent de nauwkeurige kronologische opvolging van de twee feiten. Himmlers bedreiging dateert, volgens Reeder, van Kerstdag, Kaltenbrunners kompromisvoorstel van eind december 1943. Het verdient opmerking dat Himmler zich in januari 1943 voorlopig tevreden gesteld zou hebben met een benoeming van Jungclaus tot HSSPF met uitsluitend politionele bevoegdheid (*Bijdragen,* 5, december 1978, p. 20).

onderschikking van zijn HSSPF aan Reeder was totaal uitgesloten.

3. We blijven eind 1943-begin 1944. Op 30 december beval Hitler plots het dossier betreffende de vestiging van een *Zivilverwaltung* in België en Noord-Frankrijk weer ter tafel te brengen. Hij had het sedert november 1942 in de ijskast gehouden ([109]). Op 3 januari, na grondig overleg in de Rijkskanselarij waaraan vertegenwoordigers van de Partijkanselarij, de opperste legerleiding (OKW en OKH) en de *Militärverwaltung* te Brussel (Reeder zelf) hadden deel genomen, was de principiële beslissing gevallen : het vervangen van de *Militärverwaltung* door een *Zivilverwaltung* was gewenst, de regimewisseling moest met bekwame spoed worden voorbereid derwijze dat de uitvoering van het bevel van de *Führer* geen vertraging zou ondergaan. Het moment van de omschakeling van het ene bezettingsregime naar het andere kon echter eerst worden bepaald « na de opheldering van de militaire toestand in het Westen ». (Aan Duitse zijde verwachtte men dus blijkbaar een landingspoging die op een nederlaag voor de Anglo-Amerikanen zou uitdraaien.) Er was echter meer : uit de principiële beslissing hadden de deelnemers aan de beraadslaging van 3 januari het belangrijke besluit getrokken dat er, na de vestiging van een *Zivilverwaltung* in België en Noord-Frankrijk, « niets meer de benoeming van een HSSPF, waartegen de *Militärverwaltung* zich tot nu toe had verzet, in de weg stond ([110]) » — een betekenisvolle erkenning, op hoog niveau, van Reeders strijd tegen de inmenging van de SS in zijn ambtsgebied.

4. Ander feit dat ook van januari 1944 dateert. Eind oktober 1941 was Constantin Canaris, chef van de Sipo-SD Brussel, naar Königsberg overgeplaatst ([111]). Op 14 januari 1944 bereikte hem de tijding dat hij met ingang van 1 februari weer naar Brussel overgeplaatst zou worden. Grote teleurstelling bij de betrokkene die liever in Oost-Pruisen was gebleven. De 16e kwam Kaltenbrunner naar Königsberg voor een bespreking over de toestand met talrijke hoge ambtenaren van de Sipo-SD. Canaris meende van de gelegenheid gebruik te mogen maken om bij zijn rechtstreekse chef aan te dringen niet naar zijn vroegere standplaats te moeten terugkeren. Hij was niet gebrand op een politiefunktie in een bezet gebied en verzocht derhalve om gewone frontinzet. Kaltenbrunner weigerde. Toen Canaris bleef aandringen maakte Kaltenbrunner zich erg boos : bevel is bevel, hield hij vol ; wie in oorlogstijd een bevel weigert op te volgen maakt zich schuldig aan vaandelvlucht. Uit het gesprek van 16 januari te Königsberg en uit latere mondelinge mededelingen van Kaltenbrunner te Berlijn vernam Canaris een en ander omtrent zijn overhaaste overplaatsing naar Brussel : daar was iemand nodig die de plaatselijke toestanden kende, in staat was zich op glad terrein te bewegen om draaglijke

(109) Op die kwestie wordt nader ingegaan in *Hitler en het politieke lot van België*, deel 2 (in voorbereiding).

(110) *Der Einsetzung eines Höheren SS- und Polizeiführers, ... der sich die Militärverwaltung bislang stets widersetzt hat, steht nach Einführung der Zivilverwaltung nichts mehr im Wege.*

(111) *Bijdragen*, 3, oktober 1974, p. 57.

betrekkingen te doen ontstaan tussen het bezettingsbestuur en de *Dienststelle Jungclaus* en die (wat wel hoofdzaak geweest zal zijn) door Reeder aanvaard werd. Een van zijn belangrijkste opdrachten was de *Militärverwaltungschef* op gepaste wijze ertoe te bewegen zich niet langer te verzetten tegen de benoeming van een HSSPF te Brussel. Een andere belangrijke taak zou erin bestaan het RSHA in te lichten over de gedragingen van von Falkenhausen en zijn onmiddellijke omgeving. Er wachtte Canaris dus, zo besloot Kaltenbrunner, behalve de noodzakelijke reorganizatie van de *Dienststelle,* te Brussel heelwat interessant werk ([112]).

Het is niet overdreven te besluiten dat er tussen, enerzijds, de principiële beslissing van 3 januari : er komt te gelegener tijd, maar in een nabije toekomst, een *Zivilverwaltung* in België en Noord-Frankrijk met een *Reichskommissar* én een HSSPF ; anderzijds Himmlers beslissing van enkele dagen later : Canaris terug naar Brussel — meer dan een louter kronologisch verband bestaat aangezien van Canaris verwacht werd dat hij Reeder op de komst van een HSSPF zou voorbereiden ([113]).

Terug tot de rechtstreekse voorgeschiedenis van de ontmoeting Himmler-Elias-Van de Wiele eind februari 1944. Tot die voorgeschiedenis behoort het onderhoud Berger-Elias van 28 januari te Berlijn. In zijn naoorlogse verklaringen tijdens de instruktie van zijn proces en in zijn aantekeningen is Elias daarover uiterst beknopt omdat hij alleen op zijn verzwakkend geheugen kon voortgaan ([114]). Door Berger uitgenodigd reisde de VNV-leider naar de

(112) Het bovenstaande is hoofdzakelijk gesteund op mondelinge mededelingen ons door dr. Canaris te Friedrichshafen verstrekt op 8 en 9 februari 1975 en op een uitvoerig schrijven van 1 juli van hetzelfde jaar. Dr. Canaris vinde hier de uiting van onze dank voor de verstrekte dokumentatie en voor de talrijke mondelinge en schriftelijke inlichtingen die hij ons gedurende de voorbereiding van deze studie bereidwillig verschafte. Vgl. nog een reeks processen-verbaal van verhoor van Canaris gedurende de instruktie van zijn naoorlogs proces voor de Krijgsraad te Brussel, o.m. pv. 26 oktober 1946 (Proc. Can., 0080), 15 september 1948 (Proc. vF., 92, afschrift), 4, 6 en 12 mei 1949 (Proc. Can., 0035, 0133, 0142). Belangrijk zijn ook twee brieven van advokaat Maystadt, een van Canaris' Belgische verdedigers, aan auditeur Barbay, van 11 oktober 1946 en 10 januari 1948 (Proc. Can., 3293 en 3327). Bij de eerste brief waren acht vragen gevoegd welke Canaris aan Kaltenbrunner wenste te doen stellen. De achtste vraag betrof zijn onderhoud met de chef van het RSHA op 16 januari 1944 te Königsberg. Kaltenbrunner was op 1 oktober 1946 te Neurenberg als oorlogsmisdadiger ter dood veroordeeld. Met een beroep op de rechten van de verdediging drong advokaat Maystadt er in zijn tweede brief bij de auditeur op aan het nodige te doen om Kaltenbrunner schriftelijk als getuige te horen. Uit niets blijkt dat deze ooit kennis kreeg van Canaris' vragen. Barbay had de advokaat vroeger al meegedeeld dat het « niet mogelijk » was zijn kliënt de toelating te verlenen een krant te ontvangen om de ontwikkeling van het proces te Neurenberg te volgen. Hoe somber de toekomst toen voor Canaris was moge blijken uit de passus in de brief van 11 oktober 1946 van de advokaat aan de auditeur : *Ainsi que vous avez bien voulu le signaler vous-même, dans ce procès le Dr. Canaris court de grands périls.* Bij vonnis van 4 augustus 1951 werd C. Canaris tot twintig jaar dwangarbeid veroordeeld.

(113) Bij schrijven van 19 november 1979 bevestigde dr. Canaris ons andermaal dat het zijn taak was een oplossing te helpen vinden in het konflikt Himmler-Reeder over de benoeming van een HSSPF te Brussel.

(114) Met het oog op zijn verdediging had Elias tijdens de oorlog een dossier samengesteld en het een bekende toevertrouwd die het na 3 september 1944 vernietigde uit angst voor gerechtelijke moeilijkheden zo het bij hem ontdekt werd. (Mededeling van Elias aan de schrijver.)

Duitse hoofdstad, vergezeld van Jungclaus. « Ik was toen al overtuigd van de mislukking van mijn poging », zou Elias vier jaar later verklaren. « Daar ik echter de gelegenheid niet wilde verwaarlozen om mij te vergewissen over het standpunt van Himmler zelf, aanvaardde ik dat het onderhoud zou plaats hebben ([115]). » Over het gesprek met Berger zelf tekende Elias aan : « Een klare, duidelijke politieke bespreking was met deze man niet mogelijk. Hij begreep de toestand niet ([116]). » Welke poging bedoelde Elias ? Hoe kwam hij tot de overtuiging dat ze tot mislukken gedoemd was ? En waarom ? Dat hij om de boven aangehaalde reden toch « aanvaardde » met Himmler te spreken, klinkt niet overtuigend. Had hij zelf niet al tweemaal om het gesprek verzocht ? Feitelijk stond het hem eind januari 1944 niet meer vrij het nog te weigeren. Kende Elias voor 't overige niet voldoende de opvattingen van de SS waartegen hij al zo lang streed ? Van der Elst, van zijn kant, schrijft dat het gesprek met Berger « ontgoochelend was omdat het misverstand spoedig aan het licht kwam ([117]) ». Welk misverstand ?

Een ander geluid laat Reeder horen. In zijn aktiviteitsverslag deelt hij mee dat het onderhoud van Berger met Elias « uitvoerig » was en ten doel had de grondslag tot de eenheid tussen de twee wedijverende organizaties voor te bereiden. In VNV-kringen had het « nieuwe hoop verwekt en vertrouwen doen ontstaan ([118]) ». Reeder had geen reden om de ontvangen inlichtingen te verdraaien tenzij, misschien, dat hij geneigd was zijn wensen voor werkelijkheid te nemen.

Op 6 februari 1944, tien dagen na zijn terugkeer uit Berlijn, ontmoette de VNV-leider Van de Wiele te Brussel in aanwezigheid van Jungclaus die het initiatief tot de samenkomst getroffen had ([119]). Het was de eerste maal sedert het begin van het konflikt in augustus 1941 dat beide Vlaamse voormannen weer met elkaar spraken ([120]). Elias moet het dan duidelijk geworden zijn dat zijn wens, een onderhoud met Himmler alléén, niet in vervulling zou gaan. Over die bespreking stemmen de naoorlogse verklaringen van beide deelnemers nagenoeg overeen ([121]). Van de Wiele zou ertoe bereid geweest zijn afstand te doen van eender welke politieke aktiviteit met uitzondering evenwel van de scholing, « zij het dan in het kader van een door Elias geleide beweging ». Elias wees dit voorstel af : voor het VNV, als autoritaire bewe-

(115) Pv. Elias 27 juli 1946 en 26 februari 1947 (Evdok).

(116) Niet gedateerde naoorlogse aantekening van Elias getiteld : Onderhandelingen met de SS (Evdok).

(117) VAN DER ELST, *aang. art.*, p. 93.

(118) TB 26 (T-501, 106, 730 en 740). Vgl. nog het *Stimmungsbericht* van de *Propaganda Abteilung Belgien* over februari 1944, afgesloten 10 maart : tussen het VNV en de DeVlag is een lichte ontspanning ingetreden na de eerste reis van Elias naar Berlijn en de aankondiging van een tweede, waarschijnlijk beslissende reis (BAK, NS 19/1541).

(119) TB 26 (T-501, 106, 740).

(120) *Bijdragen*, 4, december 1976, p. 67.

(121) Pv. Van de Wiele, 27 mei en 1 juni 1946. Pv. Elias, 27 juli 1946 en 26 februari 1947. Niet gedateerde naoorlogse aantekening van Elias : Onderhandelingen met de SS (Evdok).

ging, eiste hij de politieke én de ideologische leiding op. Dat betekende het verdwijnen van de DeVlag of, in het minst ongunstige geval, haar beperking, onder de kontrole van het VNV, tot het gebied van de kultuur. De VNV-leider zou ook voorgehouden hebben dat de rol van Van de Wiele « voor het VNV onmogelijk geworden was ». Voor het eerst blijkt hier duidelijk wat Elias bedoelde met zijn bereidheid zich onder bepaalde voorwaarden « in te zetten om de nationaalsocialistische eenheid in Vlaanderen tot stand te brengen », zoals hij dat in zijn brief van 15 december 1943 aan Himmler verzekerd had ([122]). Niet bekend is wat Elias ertoe aangezet mag hebben reeds op 6 februari 1944 zijn voorwaarden zó scherp te formuleren dat het onderhoud geen kans op een positief resultaat meer bood.

Na de uiteenzetting van de twee standpunten te hebben aangehoord verklaarde Jungclaus de voorwaarden van Elias onaanvaardbaar. Het bezettingsbestuur suggereren erop in te gaan kon hij evenmin daar het voor hem uitgesloten was de versmelting van de twee wedijverende partijen met geweld af te dwingen ([123]). Volgens Van der Elst, die echter zijn bron niet vermeldt, zou Jungclaus toen gezegd hebben dat hij er niets meer van begreep ([124]). Welk besluit geheel past in het door Elias en zijn advokaat geschetste beeld van de « vrij onbeduidende » Jungclaus. De vraag is echter of Himmlers vertegenwoordiger toen niet voor een toestand stond die, door de houding van Elias, inderdaad onbegrijpelijk was geworden. Op 15 december 1943 had de VNV-leider zich bereid verklaard het mogelijke te doen om de eenheid in het kamp van de politieke kollaboratie in Vlaanderen te verwezenlijken. Maar op 6 februari 1944 hoorde Jungclaus hem met voorwaarden uitpakken die deze eenheid onmogelijk maakten.

Toen hij de voorbereidende besprekingen voldoende gevorderd oordeelde stuurde Himmler op 11 februari over Jungclaus de uitnodigingen tot een samenkomst waarvan de datum nog niet vaststond ([125]). Elias werd aangeschreven als *Leiter des Flämischen National-Verband*, Van de Wiele als *Landesleiter der deutsch-vlämischen Arbeitsgemeinschaft*. Eerstgenoemde vernam aldus officieel dat hij samen met zijn politieke tegenstander ontvangen zou worden en dat ook Berger en Jungclaus aan de beraadslaging zouden deelnemen.

De datum van vertrek werd vastgesteld op maandag 28 februari. Enkele dagen vóór de afreis deed er zich echter nog een incident ([126]) voor naar aanleiding van een artikel van Verschaeve. Het moet hier in detail worden verteld niet enkel omdat het deel uitmaakt van de voorgeschiedenis van het on-

(122) Hiervóór, p. 114-115.

(123) Pv. Van de Wiele, 1 juni 1946, 6e vervolg (Evdok).

(124) VAN DER ELST, *aang. art.*, p. 93.

(125) Brandt aan Jungclaus, 11 februari 1944. Bijgevoegd : Himmler aan Elias en Himmler aan Van de Wiele, 11 februari 1944 (BAK, NS 19/1565).

(126) De term « incident » is ontleend aan Elias in zijn p.v. van verhoor van 26 februari 1947, gedurende de instruktie van zijn proces (Evdok).

derhoud Himmler-Elias-Van de Wiele. Het is vooral belangrijk omdat het enig licht werpt op de politieke invloed door de *Sicherheitsdienst* (SD) ([127]) en, zij het ook onrechtstreeks, door Verschaeve uitgeoefend.

Tijdens de bezetting beschouwden velen Verschaeve in het kamp van de Vlaamse politieke kollaboratie als dé persoon van aanzien om wiens instemming het de moeite loonde ijverig te werven. Sommige terzake ambtelijk bevoegde hooggeplaatste Duitsers dachten er niet anders over : voor hen was de priester-dichter met uitgesproken politieke sympatieën « de hoogste troef die in Vlaanderen uitgespeeld kan worden ([128]) ». Heelwat vooraanstaanden, Vlamingen en Duitsers, kwamen dan ook bij hem over de vloer te Alveringem waar hij onderpastoor was ([129]). Zijn biograaf en bewonderaar Vansina doet uitkomen dat Verschaeve met niemand meer diskussieerde maar eenvoudig nog doceerde « met de onthutsende zelfzekerheid van de profeet ». Het feit dat men « naar hem luistert, dat men hem naloopt » vervulde Verschaeve « met een kinderlijke, haast naïeve vreugde ([130]) ». De *Brüsseler Zeitung* overdreef niet toen zij in mei 1943, ter gelegenheid van zijn 70ste verjaardag, schreef : *Sein Wort hat Gewicht nicht nur hier zu Lande, sondern auch im Reich* ([131]).

In het voorjaar van 1942 al had Berger Verschaeve tot een « ontspanningsreis in het Rijk » uitgenodigd. De genodigde kwam er spoedig achter dat het eigenlijk Himmler was die hem « over Vlaanderen » wilde spreken. Hij aanvaardde in beginsel. Onder voorwendsel evenwel van zwakke gezondheid kon hij het bezoek « twee volle jaren » laten uitstellen. In werkelijkheid achtte hij « de tijden nog niet rijp » ([132]). « Later », maar maanden nog vóór het bezoek aan Himmler dat pas eind juli 1944 plaats zou vinden ([133]), kwam « men » Verschaeve vragen (wie en wanneer verneemt men niet) « in de strijd tussen het VNV en de DeVlag tussenbeide te komen, zelf het hoofd van allen boven de twee partijen te willen worden ». Verschaeve weigerde ([134]). Maar, zo heet het een tikje geringschattend in zijn gedenkschriften,

(127) Niet te verwarren met *Sicherheitspolizei* (Sipo) samengesteld uit de politieke en de gerechtelijke politie (*Gestapo* en *Kripo*). Sipo, *SD-Inland* en *SD-Ausland* maakten deel uit van de *Dienststelle des Beauftragten des Chefs der Sipo und des SD für den Bereich des Militärbefehlshabers in Belgien und Nordfrankreich, Brüssel*, georganizeerd volgens het model van het Berlijnse moederhuis, het RSHA (*Bijdragen*, 3, oktober 1974, p. 33-34).

(128) D. VANSINA, *Verschaeve getuigt* (in CYRIEL VERSCHAEVE, *Verzameld Werk*, I, Brugge, 1955), p. 781. Vansina schrijft : « Berlijn weet waar het met Verschaeve heen wil. » Nauwkeuriger zou zijn : « Bepaalde diensten in Berlijn weten waar ze met Verschaeve heen willen. » Er bestond immers geen politiek eensgezind « Berlijn ». Er bestonden wel talrijke in Berlijn gevestigde diensten die elkaar onderling bekampten.

(129) Als vorige noot, p. 781 en 785. Zie nog VERSCHAEVE, *De Tweede Wereldoorlog* (in *Verzameld Werk*, VIII, Brugge, 1961), p. 643.

(130) VANSINA, *Verschaeve getuigt*, p. 725-726.

(131) Aangehaald in VANSINA, *op. cit.*, p. 782.

(132) VANSINA, *op. cit.*, p. 783. Geen aanduiding van de datum der uitnodiging. Uit de gedenkschriften van Verschaeve kan men het tijdstip, voorjaar 1942, benaderend afleiden (VERSCHAEVE, *De Tweede Wereldoorlog*, p. 647).

(133) VANSINA, *op. cit.*, p. 805.

(134) VERSCHAEVE, *De Tweede Wereldoorlog*, p. 649.